

MUSTAFA SUPHI¹
VE
MİLLÎ MÜCADELEYE EL KOYMAYA ÇALIŞAN
BAŞI DIŞARDA AKIMLAR
HİKMET BAYUR

M. Suphi'nin Osmanlı Ülkesindeki Çalışmaları :

Bilindiği gibi M. Suphi başarılı bir öğrenci olarak İstanbul'da hukuk ve Paris'te "Sciences Politiques" okullarını bitirmiş ve Osmanlı

¹ "Milliyet" gazetesinde yayınladığı "Solda ve Sağda Vuruşanlar" başlıklı yazı zincirinin üçüncüsünde (11 Mayıs 1971) B. Metin Toker, M. Suphi'nin öldürülmesi olayı dolayısıyla: "Tabii o konjonktür içinde böyle bir temizleme hareketi Sovyetler'in göstereceği tepki bakımından cüretli bir teşebbüstü ama, demek Sovyetler'e iyi teşhis konulmuştu" demesi üzerine bundan doğacak şüpheleri ortadan kaldırmak istedik. Aynı gazetenin 12 ve "Son Havadis" gazetesinin 13 ve 14 Haziran günlü nüshalarında bu amacı güden bir yazımız çıktı. Konuyu bir günlük gazete çapından daha geniş olarak ele almak düşüncesiyle Belleten için bir yazı anıklarken B. Şevket Süreyya Aydemir'in "Milliyeti"nin 21 Temmuz 1971 günlü nüshasında aynı konuyu ele aldığını ve Küçük Talât'ın bir mektubundan parçalar yayınlayarak işe başka bir yön verdiğini gördük. Bu yüzden yazımızı daha da genişletmeyi gerekli bulduk.

Burada amacımız M. Suphi'nin yeni bir biyografisini yapmak değil, kullanılmış bazı belgeleri değerlendirerek ve bildiğimize göre henüz kullanılmamış kaynakları ele alarak onun kişiliğini belirtmek ve öldürülmesi olayını aydınlatmaktır. Bize M. Suphi hakkında pek önemli kaynaklar sağlamış olan Prof. Dr. Adnan Erzi'ye bu yüzden ayrıca teşekkür etmeyi bir borç biliriz.

Kısaltmalar:

- A.F.C., I Ali Fuat Cebesoy: Millî Mücadele Hatıraları.
A.F.C., II Ali Fuat Cebesoy: Moskova Hatıraları.
K.K.B. Kâzım Karabekir: İstiklâl Harbimiz.
K.K.B. - E Kâzım Karabekir: İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı.
T.K.F.B.K. "Türkiye Komünist Fırkası Birinci Kongresi" adlı risale. (Baku 1920)
Ş.İ. Baku'da basılmış "Şark İli" dergisi.
T.M. Tarihi Mektuplar: Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1944 ve 1945 yıllarında "Tanin" gazetesinde yayınladığı İttihat ve Terakki Büyükleri veya onlarla Mustafa Kemal arasında gelip giden mektuplar.
F.T. Fethi Tevetoğlu: Türkiye'de sosyalist ve komünist faaliyetleri.

Ziraat Bankası ile tarım kredisi üzerinde beğenilmiş bir tez yazdığı gibi bunu daha derinleştirerek tanınmış uluslararası dergilerde yayınlamıştır.

Ancak onun aşırı tutkunluğu, ulaşmak istediği ereklere varmak için gösterdiği ıvencelik, zamanın birçok işi kolaylaştırmak için bir etken olduğunu ta baştan anlamayışı, onun yeteneklerinin yurttan yana işlemesini engellemiş ve kendisini sapık yollara itmiştir.

Mustafa Suphi siyasal yaşantıya, zamanın pekçok gençleri gibi İttihat ve Terakki içinde başlamış, ancak az sonra ondan ayrılmıştır. Bu ayrılıştta bu partinin yanlış ve zararlı tutumunu görmüş olmasının payı herhalde vardır. Bununla birlikte 1918 bırakışmasından sonra Avrupa'ya kaçmış olan İttihat ve Terakki büyüklerinden Dr. Nazım'ın eski maliye nazırı Cavid'e yazdığı 15 Nisan 1921 günlü mektupta² Mustafa Suphi'nin öldürülmesi dolayısıyla şunlar vardır :

“Mustafa Suphi'yi elbet hatırlarsın. Selânik'te inikat eden (toplanan) İttihat ve Terakki umumî kongresinde Anadolu'dan murahas olarak gelmiş ve İktisat Nezaretine getirilmemiş olduğu için bilâhare bize muhalif bir vaziyet almıştı.”

Anılan kongre 1911 kongresidir. O sırada İttihat ve Terakki parçalanmak tehlikesi geçirmiş, epey zayıflamış ve devletten imtiyazlar alarak veya parti desteğiyle “iş” görerek zenginleşen partili mebuslara karşı çetin saldırılarda bulunulmuştu.

Politikada ve hele İttihatçı politikacılar arasında kendilerine karşı olanları lekelemek çabası çok kez görülmekle birlikte olaydan on yıl geçmiş ve ilgili kimse ölmüş iken Dr. Nâzım'ın Cavid'e bu konuda yalan söylemesi olasılığı pek azdır. Buna göre sanılabilir ki, Mustafa Suphi, bir parti uğrunda ve onun içinde uzun süre çalışarak kazanılan güvenin değerini anlamadığından, bilgi bakımından kendisinden pek geride olan Talât ve Cavit gibi kimseleri nâzır (bakan) mevkiinde görerek kendisinin de öyle bir mevkie getirilmesini istemiş ve bu yapılmayınca çürümüş gibi görünen partisinden ayrılıp ona karşı olmuştu.

Çok geçmeden İttihat ve Terakki erkden düşecektir (16/17 Temmuz 1912). O günlerde başta Ferit (Tek)³ ve Yusuf Akçora

² T.M., tefrika 39, Tanin 15/11/44.

³ Millî Mücadele'de ve Cumhuriyet devresinde türlü bakanlıklarda bulunmuş ve büyükelçi olmuştur.

olmak üzere “Millî Meşrutiyet Fırkası” kurulur. Parti kesin olarak açıkça Türkçüdür ve içinden Turancıdır. “İfham” gazetesi de onun görüşlerini açıklamaktadır. Mustafa Suphi hem partide, hem de gazetededir.

23 Ocak 1913 de İttihat ve Terakki Bâbîâlî baskınıyla yeniden işbaşına geçer ve Mahmut Şevket Paşa Sadrazam olur. 30 Mayıs'ta Londra'da Balkanlılarla barış imzalanır ve Edirne, Vize, Lüleburgaz'la Hayrabolu Bulgar'a bırakılır. Bu olay Edirne'yi kurtarmak amacıyla Bâbîâlî'yi basan İttihat ve Terakki'nin durumunu son aşama sarsar ve muhaliflerini gayrete getirir. Az sonra 11 Haziran'da Mahmut Şevket Paşa öldürülür. Bunun üzerine bu olayla ilgili olsun olmasın muhalif olarak tanınanların hemen tümü sürülür. Ferit (Tek)le Mustafa Suphi'de bunlar arasında Sinop'a sürülmüş bulunurlar.

O sıralarda Bodrum'dan Sinop'a sürgün olarak gelmiş olan başka bir muhalif, Ahmet Bedevi Kuran M. Suphi'yle ilgili olarak şunları yazmaktadır⁴:

“İfham gazetesi sahiplerinden Mustafa Suphi Bey İttihat ve Terakki Hükümeti'nin amansız aleyhdarlarından biriydi. Bu zat itimat ettiği arkadaşlardan bir teşekkül vücuda getirmeye çalışıyordu. Evvelâ bir Türk ve İslâm farmasonluğu teşkilini, İttihat ve Terakki cemiyetinin beynelmilel farmasonluğuna karşı Millî bir farmasonluk kurumunu tecrübe etmek ister. Pek mahdut olmakla beraber birkaç arkadaş bu noktada birleştik. Bunda takip edilen gaye perde arkasında siyasî roller oynamak ve hükümetin sukutunu mümkün kılacak kuvvetli bir teşekkül vücuda getirmektir.”

Bu olay Mustafa Suphi'nin ufak ta olsa bir topluluğa baş olma isteğini belirtir. Herhalde kendisi de anlıyordu ki kurmaya çalıştığı örgüt pek gelişmezdi.

Mustafa Suphi Rusya'da:

En çok Mustafa Suphi'nin gayretiyle O, Ahmet Bedevi Kuran ve daha birkaç kişi deniz yoluyla Sinop'tan maceralı bir kaçış yaparak Kırım'da Sivastopol yakınlarına çıkarlar (Haziran 1914). A. B. Kuran, Kırım ve genel olarak Rusya Türkleri'nin kendilerine karşı davranışlarını şöyle anlatır (S. 554) :

⁴ “Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele,” s. 549 vd.

“Tatarlar evlerine çağırıyorlar; İslâm ağniyası (zenginleri) ziyaretimize geldikçe muavenete hazır olduklarını ve hizmet ifasını vazife telâkki ettiklerini söylüyorlardı. Lokanta sahibi para almaz; her masada votka veya bira ikramı hücumuna maruz kalırdık”.

Sivastopol’a kaçanların tümü Mısır ve Batı’ya giderler, yalnız M. Suphi Kafkas’a giderek orada bir gazete çıkarmak için Rusya’da kalır⁵. Ancak o bir işe girişmeden 1 Ağustos 1914’de genel savaş başlar, Osmanlı Hükümeti’nin Almanya’dan yana tutumu Rusya’daki Osmanlı Türklerine karşı Rus Hükümeti’nin kuşkularını uyardırır, 29 Ekim’de Osmanlı ve Alman gemilerinin saldırısı üzerine Türk - Rus savaşı başlar ve Mustafa Suphi sivil tutsak olur. Onun Ferit Tek ve Yusuf Akçora Türkçülüğünden ulusallığa karşı sosyalizm ve komünizme dönüşümü bu tutsaklık sırasında olmuştur.

7 Kasım 1917 ayaklanmasıyla işbaşına geçen Lenin bir komiserlik yani Bakanlık olarak “Ulusallıklar İşleri Komiserliği”ni de kurmuş ve onun başına Stalin’i geçirmişti. O da bakanlığı içinde üç kişilik bir “Müslüman İşleri Komitesi” kurar. Bunun üyesi olarak Kazan’da Kızıl Bayrak gazetesini çıkaran Molla Nur Vahidof, yazar ve dilbilgini Alimcan İbrahimof ile ileride Anadolu’ya gelecek olan Şerif Manatof seçilir.

Tutsaklıktan kurtulduktan sonra Mustafa Suphi bir yandan kendi durumunda bulunan Osmanlı Türkleri arasında Bolşeviklere eğilimli bir topluluk kurar, bir yandan da sol-sosyalist “Çolpan” (Çoban Yıldızı) gazetesine yazılar yazar.

Şerif Manatof, Mustafa Suphi’nin 1918 yılı Şubat sonu veya Mart başlarında Moskova’da, demin anılan İslâm Komiserliği’ne gelip önce kendisiyle sonra da Vahidof’la tanıştığını, Stalin’le görüşürülüp onun gözüne girdiğini ve “Yeni Dünya” adında Osmanlı Türkçesi’nde bir gazete çıkartmaya koyulduğunu yazar⁶. Gazete Stalin’in başında bulunduğu Ulusallık Komiserliği’nin parasıyla çıkarılmaktaydı.

Mustafa Suphi’nin gerçek olan bilgi ve yeteneğine eklenilmesi gereken bir niteliği de yaranma ve göze girme işlerinde becerikli olmasıdır. Buna bir örnek olarak İstanbul’da çoğu Müslüman olma-

⁵ Aynı eser s. 561.

⁶ Şerif Manatof’un bu yazısı Dr. Fethi Tevetoğlu’nun “Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler” adlı eserinden alınmıştır. s. 210 vd.

yanlardan kurulu bir komünist akımın etkisi altında bir üniversite öğrencisinin, güya Lenin'e Nobel barış armağanının verilmesi yolunda bir dilekte bulunduğunu M. Suphi'nin Üçüncü Enternasyonal'in ilk toplantısında (Mart 1919) övünçlü biçimde (proudly) anlatması⁷ bu gibi yaranma çabalarından sayılabilir.

Onun resmen Bolşevik Partisine girmesi şu olay üzerine olmuştur :

Bir takım örgütlere ve Rusya Türkleri'nden kurulmuş asker birliklerine dayanarak özerklik isteyen Kazan bölgesi Türkleri'nin direnmelerine karşı bir manevra olarak Bolşevik Hükümeti 22 Mart 1918 de Rusya Sovyetler koşması (federasyonu) içinde Ufa, Orenburg ve Kazan illerinin en büyük kısmını kaplayan, özerk büyük bir Tatar - Başkır Cumhuriyeti kurulacağını bilitlet ve böylelikle özerklik isteyenlerin dileklerini kâğıt üzerinde, onların umduklarını da aşan bir ölçüde yerine getirir. Ancak buna karşılık Kazan Türkleri'nin elinde bulunan asker ve benzeri bütün örgütler çok geçmeden dağıtılır.

Mustafa Suphi Mart 1918'de bu yeni Tatar - Başkır Cumhuriyetinin Kazan'da bilitlendiği gün orada Bolşevik Partisine girer⁸.

Bu bir "numara"ya benziyordu, çünkü Mustafa Suphi daha önceden Bolşevik Hükümeti'nin resmen değilse de gerçekten bir işyarı olmuştur.

Partiye girmesinin numaralık yönü, olayın Ruslar'ca Ural - İdil bölgesi Türklerine kâğıt üzerinde verilmiş olan bir hakkın bilitlendiği güne rastlatılarak bu yüzden duyulan sevincin etkisi altında davranıldığı duygusunun yaratılmak istenilmesindeydi. Böylelikle Rusya Türkleri'nin M. Suphi'ye karşı sevgisi kazanılmış veya arttırılmış oluyordu ve bu yön Osmanlı Türk'ü olmanın ona esasen verdiği itibarı daha da yükseltiyordu.

Demin dediğimiz gibi Mustafa Suphi 1918 başlarından beri Bolşevik Hükümeti'nin bir işyarıdır. Ona ilk verilen görev, gazeteci ve propagandacı olarak sömürgeler halkını ve genel olarak Müslüman ulusları, kurtuluşu Kafkaslar'da ilerliyen Osmanlı ordularından ve İttihat ve Terakki Hükümeti'nden değil, Komünist akımından

⁷ Bk. G. S. Harris: "The Origin of Communism in Turkey" s. 37. (Stanford 1967)

⁸ Dr. Samih Coruhlu takma adıyla yazan Kazanlı Profesöre göre. "İstiklâl Savaşında Komünist faaliyeti" Yeni İstanbul 3/7/1966. Bu işdeki Bolşevik manevrası için Bk. Zenkovsky: "Pan-Turkism and Islam in Russia", s. 175 v.d.

beklemek gereksiliğine inandırmaya çalışmak olmuştur. Bu yoldaki çabaları 1918 yılı son baharında Alman ordularının yenilmeleri ve bir verinme niteliğinde olan Osmanlı bırakışmasıyla gereksiz kalır ve sona erer. Esasa gidilirse onun bu yoldaki çalışmalarının yalnız Rusya Türkleri arasında yapılabildiği görülür, çünkü Komünistlerin o evrede sömürgeler halkıyla temas etmeleri olanaksızdı. Amaç Rusya Türkleri'ni Osmanlı Türkleri'ne ümit bağlamaktan vazgeçirip Rus boyundüğundan kurtuluşu Bolşeviklerin öbür partileri yenmesinden ve Lenin'in her ulusa bağımsızlık hakkı tanınacağı vadinin gerçekleşmesinden beklemeğe inandırmaya varıyordu ki, 30 Ekim 1918 bırakışmasıyla bu amaca kolaylıkla ulaşılmış olur.

Bu konu ile ilgili olarak Mustafa Suphi 10 Eylül 1920'de Bakü'da toplanan "Türkiye Komünist Fırkası'nın birinci Kongresi"nde okuduğu lâyhada (Bk. bu adı taşıyan risalenin S. 19 v.d.) 1918 yılının ilk aylarında Osmanlı şivesinde çıkardığı "Yeni Dünya" adlı gazeteyi andıktan sonra şunları der :

"Yeni Dünya'nın intişara başladığı tarih, Bolşevizmin Rusya'da tevessü' ve taammümüyle Rus askerlerinin Kafkasya'dan ricata ve bu fırsattan istifade eden Osmanlı ordularının Kafkasya'yı istilâya başladıkları devre tesadüf eder. Osmanlı ordusu Bakü gaz madenlerini ele geçirerek diğer taraftan Almanlar'la beraber Dağıstan, Kuban ve Okranya üzerine tesirler yaparak inkılâpçı Rusya'yı ışık ve ekmekten mahrum etmek tehdidini ika ediyorlar. Osmanlı Hükümet ve ordusu başında bulunan İttihat ve Terakki fırkasının Türk ve Müslüman memleketlerine ait istilâ ve ittihat hırsları bütün şark memleketlerine sirayet ederek Müslüman kavimlerinin, azatlığı (tutsaklıktan kurtuluşu) Osmanlı istilâsında gördükleri bu devir, Türkiye Bolşevikleri için muhit faaliyetlerinde en ziyade sıkıldıkları bir devri hatırlatır." ⁹

M. Suphi'ye Rus Hükümeti'nin çıkarttırmakta olduğu "Yeni Dünya" gazetesinin Osmanlı aleyhindeki yayınları iki yanın birbirine karşı propaganda ve kışkırtmalarda bulunulmasını yasaklayan Brest - Litovsk antlaşmasının ikinci maddesine aykırı olduğundan

⁹ Burada yanlış olan yön Osmanlı ordularının Kafkas ve Dağıstan'daki ilerlemelerinin Almanlar'la dayanışma durumunda yapılmış olduğudur. Bunun aksi doğrudur. "Türk İnkılâp Tarihi" adlı eserimizin C. III, K. 4, s. 186-251'inde bu yönler ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

Moskova'daki Osmanlı temsilcisi Galip Kemalî Söylemezoğlu Rus Dışişleri Bakanlığı'nda protestoda bulundukça Bakan Çiçerin *basın özerkliği* perdesi arkasına saklanır !

Bundan böyle M. Suphi, Osmanlı aydın Türklerinin Rusya Türkleri üzerindeki etkisini kullanarak Bolşeviklere hizmet edeceği gibi Osmanlı asker tutsaklarını da Rusya'daki iç savaşta Bolşeviklerin yanında savaştırmak, bununla da Rusya Türkleri'nin aynı yola girmelerini daha da kolaylaştırmak bakımından Bolşeviklere yararlı olacaktır.

Vahidof, İbrahimof ve benzerleri yerli Türkler, bolşeviklik yolunun bütün Doğu tutsak uluslarının, yani sömürgeler halkının kurtuluşuna yarayacağı ve kurulacak Tatar - Başkurt Cumhuriyeti'nin bu yolda bir klavuz olacağı inancında bulunurken, Mustafa Suphi bütün çabalarını Lenin ve Stalin'in buyruklarını yerine getirmek, önce bolşevik düzenini Rusya'daki Türk asker tutsaklarını da kullanarak sağlamlaştırmak, sonra da Türkiye'yi Azerbaycan ve Türkistan durumuna getirmek uğrunda harcayacaktır. Yani o ulussever düşünce ve ümitlerle bolşevik olmuş olan bir takım Rusyalı Türk aydınına karşı Rus Komünist Partisi Büyüklerinin yardımcısı olmuştur.

Mayıs 1918'de Rusya'da tutsak bulunan, daha doğrusu Avusturya-Macaristan ordusundan isteyerek Ruslar'a geçmiş olan Çekoslovak birlikleri Bolşeviklere karşı savaşmaya koyulunca hem Molla Nur Vahidof takımı, hem de Mustafa Suphi'nin yönelttiği Osmanlı tutsakları onlara karşı çarpışır. Bu tehlikeli anda "din afyondur" sloganını yaya durmuş olan Rus Komünist Partisi her türlü temel görüşleri bir yana iterek, bütün sol akımların da katıldıkları bir "*Müslüman komünist Partisi*"nin ve ayrıca da bir Müslüman işçi ve köylü ordusunun kurulmasını onaylar.

Mustafa Suphi'nin yukarıda anılan layihasında bulunan şu sözler onun tutum ve görevlerini iyice belirtir :¹⁰.

"Mamafih, şunu derhal söylemeli ki, hakikatin karanlıklar içinde kaybolduğu bu dar ve müziç devre bize en iyi ve maksada en sadık arkadaşları vermiştir. Muhtelif üsera karargâhlarından çıkıp Kazan'a gelen felâketzede arkadaşların ilk müşaveresi (20 Temmuz 1918)

¹⁰ T.K.F.B.K. s. 20.

Moskova'da Türk¹¹ sol sosyalistler konferansını davet etmiş ve bu konferans Türkiye Komünist teşkilâtını doğurmuştur”.

Bunları söyledikten sonra M. Suphi konferansın seçtiği Merkezî heyetin teşkilât işine giriştiğini bildirerek ona konferansca verilmiş olan yönergeyi şöyle özetler :

“Rusya ve Türkiye'deki amele ve rençber ve askerlerimiz arasında tebligat ve teşkilât, içtimaî inkılâp cephesinin fikren ve fiilen müdafaası, 2) İlk müsait fırsatta Türkiye'den de celb olunacak vekillerle Rusya'daki teşkilât vekillerinden mürekkep, ilk Türkiye komünist kongresinin davet ve celbi, teşkilâtın fırka (parti) haline getirilmesi.”

Bu kararlar 1918 yazında, daha Alman ve Osmanlı orduları galip durumda gördükleri sırada alınmıştır. Olayların gelişmesi ve Alman - Osmanlı çöküşünün arkasından Rus iç savaşının patlaması yüzünden anılan kongrenin toplanıp “teşkilâtın fırka haline getirilmesi” kararı ancak iki yıl sonra 10 Eylül 1920'de gerçekleşebilecektir.

Yine Mustafa Suphi lâyihasında anlattığına göre¹² kendisi bu konferanstan sonra “bütün Rusya Müslüman işleri merkezî heyeti idaresinde aza ve beynelmilel Şark tebligat ve neşriyat şubesinde Reis” olur.

Böylelikle O, Osmanlı tutsak Türkleri'nin bir türlü başı yapıp, yalnız Türkiye'de komünizmi yaymakla görevlendirilmeyerek, Rusya Türkleri üzerinde, daha önce de dediğimiz gibi, Osmanlı Türk aydınlarının haiz oldukları geleneksel etkiyi kullanarak onları elden geldiği ölçüde Bolşeviklere yaklaştırmakla da görevlendirilmiş olur; bundan başka komünist acunu içinde uluslararası bir uzkişi durumuna da geçirilir.

Mustafa Suphi bu yeni ek görevi dolayısıyla Merkezî heyetin “kuvvetinin mühim bir kısmını Müslümanlar¹³ arasında küflenmiş fikirlerin yıkılarak inkılâp ruhunun yükselmesine sarfediyor; bu meydana Türk komünistleri, Tatar sol sosyalistlerinin Kazan'da davet edilmiş ilk konferansına iştirak ile ilk programın tertibine fiilen iştirak ettiği gibi. . .”

¹¹ Burada “Türk” sözcüğü daha çok Türkiye Türkleri'i anlamında kullanılmış benziyor.

¹² Aynı eser, s. 21.

¹³ “Rusya Türkleri” anlamında.

Burada bir yöne daha dikkat etmek gerekir. Bolşevik büyükleri yersel halk ve örgütlere dayanabilecek durumda olan Rusya Türkleri'nden olan bolşevik ileri gelenlere karşı hemen hep kuşkulu idiler. Bu yüzden aralarına çok kere Rus ve hele Yahudi'den elebaşları katmaya önem verirlerdi. Bu davranış göze pek batmaya başlayınca yersel dayanakları sırf Osmanlı Türk aydını olmaktan ibaret olan Mustafa Suphi gibilerini kullanmayı ve onlar yoluyla kongrelerde isteklerine uygun kararlar aldırılmasını uygun ve yararlı görmüşlerdir.

Mustafa Suphi lâyihasında anılan mevkilere getirildikten sonra: "Gerek Türkler, gerek Müslümanlar¹⁴ arasındaki faaliyetimizi memleket itibariyle İdil ve Ural'da, Kırım'da, Türkistan ve Azerbaycan'da olmak üzere dört kısma ayırmak mümkün olur" der¹⁵.

Görüldüğü gibi onun örgütü hem Osmanlı, hem de yerli Türkleri bolşevikliğe ısındırmakla görevlidir, yani iki yönlü bir çalışması vardır. Bununla birlikte bazı pek geri kafalılarla uğraşmaları bir bakımdan yararlı sayılmalıdır; çünkü bu gibileri halkın herhangi bir akıma körü körüne sürüklenmesini kolaylaştırmaktaydılar.

M. Suphi İdil - Ural bölgesindeki çabalarını şöyle anlatır :

"Teşkilâtımızın Moskova, Kazan, Samara, Ufa ve Saratof gibi İdil ve Ural yollarındaki siyasî hücreleri ilk faaliyet yuvasını teşkil ederler. Bu muhtelif memleketlerde, adetleri beşyüze baliğ olan Türk komünistleri mürteci kara kuvvetlerle mübareze maksadıyla Türk esirlerinden kızıl askerler teşkiline muvaffak olmuş ve Kazan'da Çekoslovak türedilerine, Orenburg'da ise Dütöf¹⁶ bandasına karşı Rusya'nın inkılâp cephesini müdafaada yararlık göstermişlerdir. İdil ve Ural boyu Çekoslovak menhuslarından temizlenince buradaki eski sosyalist Müslüman müesseseleri yeniden ihya edilerek irtica ile mübareze fevkalâde komisyonuna¹⁷ teşkilâtımızdan vekil olarak iştirak edilmiş ..."

Anlaşılan şudur ki, İdil - Ural bölgesinde M. Suphi'ye bağlı beşyüz kadar güvenilir Osmanlı Türk'ünden komünist vardır ve

¹⁴ M. Suphi çok kere Osmanlı Türklerine "Türk" ve Rusya Türklerine "Müslüman" demektedir. Yabancı yazarların çoğu bu ikincilere "Turkic-Turkik" derler.

¹⁵ İdil-Ural bölgesini ora Türkleri tek bölge saydıklarından M. Suphi lâyihasında beş yerine dört memleket demektedir. (Aynı eser s. 21).

¹⁶ Çarcı bir Rus Generali.

¹⁷ Çeka ve daha sonra türlü adlarla anılan dehşet salma ve uygun görünce toptan öldürmelere değin giden boşevik örgütü anılıyor (Aynı eser s. 21-22).

bunlar oradaki bolşevik örgütünün çekirdeği durumundadırlar. Bunların çabasıyla yine aynı Türkler'den kızıl birlikler kurulmuştur. Yerli pekçok komünist Türk varken bu beşyüz kişiye verilen önemin nedeni Rusyalı bolşevik Türklerin halk arasında sözü geçer olanlarının Ruslar'la ilişkilerinde özerklik gibi bir takım koşullar ileri sürdükleri ve inancalar istedikleri halde Mustafa Suphi örgütünün koşulsuz hizmet etmesidir. Ayrıca da Osmanlı ülkesinden gelmiş olmanın Rusya Türkleri arasında sağladığı güven ve saygıdan bolşevikler yararlanmaktadırlar.

M. Suphi lâyihasında Kazan'da bir süre kültür işleriyle uğraştığını anlattıktan sonra Moskova'da yaptıklarına geçer. Mart 1919'da orada önce bir danışma kurulu biçiminde toplananlar Üçüncü Enternasyonalî kuralar ve M. Suphi'nin örgütü de orada bir vekille temsil edilir¹⁸.

1918 sonları ve 1919 başlarında Güney Rusya ve Kırım birçok kere el değiştirir, kâh bolşevik ve kâh çaracı Ruslar, kâh da bağımsızlık isteyen yerli Okranyalı ulusseverler oralara egemen olurlar, Fransızlarla Yunanlılar 26 Kasım 1918'de Odesa'ya asker çıkarırlar, ancak bundan önce Almanların çekilmesinden yararlanan Bolşevikler oralarda birçok yere elkoymuşlardır; onlarla Fransız ve Yunan birlikleri arasında çarpışmalar olur. Kentlerle bölgeler biteviye el değiştirir. Sonda işgalci birlikler 6 Nisan 1919'da Odesa'yı ve aynı ayın 28'inde Sivastopol'u boşaltırlar. Arada 18 - 28 Nisan'da Karadeniz Fransız donanmasında bir ayaklanma olmuştu.

Sivastopol gibi bir deniz üssünü kapsayan Kırım'ın Rusya için büyük önemini bilen bolşevikler ora Türklerini kazanmak için Mustafa Suphi'yi ve takımını gönderirler. O, 22 Ocak ile 23 Nisan 1919 arasında orada çalışır¹⁹. Lâyhada²⁰ olay şöyle anlatılmaktadır :

“... Merkezî Heyet İdil ve Ural'da çalışan bütün faal arkadaşlar için seferberlik ilân ederek Kırım hududuna hareket ediyor. Yeni Dünya gazetesi muharrir, mürettip, huruf (harfler) ve sair levazımıyla 22 Kânunusani (Ocak) 1919'da Kırım'a varınca orada bolşevik-

¹⁸ Aynı eser s. 22.

¹⁹ Mart 1919'da Moskova'da 3. Enternasyonalin ilk kongresinde bulunmak üzere oradan bir süre ayrıldığı sanılabilir.

²⁰ Aynı eser s. 22 v.d.

lerle beraber çalışan Kırım Kurultayının sol sosyalistlerinden mürekkep bir *Müslüman Komünist*²¹ şubesini vücuda getirmiş ve iki ay sonra davet ettiği konferansa onyediyedi şehir ve köy teşkilâtından otuz müteceviz vekilin iştirak etmesiyle Kırım'daki komünistlerin adedi dörtyüzü geçtiği görülmüştür. Teşkilâtımız bu arada (*Kırım Müslüman komünistler* ülke bürosu) yanında açılan fırka mektebinden yirmi yedi genç ve münevver komünist yetiştirmeye delâlet ederek inkılâbî harekete müteayyin (belirli) esaslar hazırlamıştır.

“Türkler’e mahsus olmak üzere Kırım sevahilindeki şehirlerde mahallî teşkilâtlar yanında Türk komünist şubeleri ve oralarda yaşayan Türkiyeliler arasında küçük mikyasta Türkiye amele ve rençber şuraları (sovyetleri) teşkil olunduğu gibi esas yuvası Türk askerlerinden mürekkep olmak üzere beynelmilel Şark alayı da teşkil olunmuştur.”

Bundan sonra M. Suphi Kırım’da yayın işlerine önem verildiğini, “Yeni Dünya” ile “Kırım haberleri” isminde iki gazetenin sıra ile hergün çıkarıldığını, hazırlanan beyannamelerin ve işçi ve askerden birçok yurttaşın kaçak kayıkçılar yoluyla Türkiye’ye gönderildiğini yazar.

“23 Nisan 1919’da M. Suphi ve takımı İngiliz ve Fransız donanmalarınca desteklenen çarçı General Denikin’in saldırısı üzerine Kırım’dan Odesa’ya çekilirler. Bu konuda lâyhada şunlar vardır :

Teşkilâtımız, arkadaşlardan bir kısmı mühimini Türkiye’ye nakletmek üzere Mayıs 1919 tarihinde Odesa’ya geldiği zaman orada Üçüncü Enternasyonal şubesiyle teşriki mesai etti. Beraber getirdiği matbaasında beyannameler ve Enternasyonal manifestosunu neşr ederek Türkiye’ye gönderdi. O zaman başlıca arkadaşlarımız, daha birtakım amele ve rençber esirlerle iki gemi içinde memlekete sevk olundular ki, bu meyanda Merkezî Heyet azasından iki arkadaş İstanbul’a gitmişler ve beni murahhas olarak Rusya’da bırakmışlardı.”

Mayıs 1919 ayı Yunan’ın İzmir ve Ege’de ilerleyerek sonsuz zulümler yapmaya başladığı, halkın ona karşı örgütlenmeye koyulduğu ve hele Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkıp Anadolu ayaklanmasına bir Baş sağladığı aydır. Bu yönün Odesa’daki 3. Enternasyonal

²¹ Esas bakımından dinle ilgisi olmayan komünistliğin bir süre “*Müslüman Komünist*” adı altında bir takım kurmayı uygun görmüştü. Bu konuya az yukarıda da dikkati çekmiştik.

şubesince anlaşılıp Türkiye işine ayrıca bir önem vermesini gerektirmiştir sanılabilir.

Ancak bu durum M. Suphi ve takımının Odesa'dan da kaçıp Moskova'ya gelişlerinde daha da iyi kavranılmıştır. Bu konuda M. Suphi lâyihasında (s. 24 v.d.) şunlar vardır :

“... Moskova'ya gelindiği zaman Türkiye'de olan biten vakaların Moskova inkılâpçı mahafilinin dikkatini celb ettiği görüldü. Vâkıa Antanta'nın²² İstanbul'u işgali ve Osmanlı ordusunun terki silâh ile inhilâle uğraması üzerine taksim politikasının bütün şiddetiyle meydana çıkması kıyam (ayaklanma) hareketlerine sebep olmuş, bu kıyama idare eden Mustafa Kemal Paşa ise Bolşeviklerle münasebete girişmek teşebbüslerinde bulunmuştu. Rusya Komünist Bolşevik fırkası merkezi umumisi ile cereyan eden muhavere de Türkiye'de başlayan bu müdafaai millîye hareketine müzaheret edilerek aynı zamanda inkılâp fikirlerinin neşrine çalışılması yolunda teşkilât namına vaki olan teklifimiz kabul edilmiş ve bu teklif kendilerine yazı ile tebliğ olunmuştur.”

M. Suphi'nin bu önerisi kabul edildikten sonra Karadeniz ve Güney yolları düşmanlarca (Denikin ordusu ile Fransız ve İngiliz donanmaları anılıyor) kapalı bulunması dolayısıyla Türkistan, İran veya Kafkas yoluyla Anadolu'ya gidilmesi düşünülür, ancak Türkistan'a varınca Hazar denizi kıyılarının yolculuğa uygun olmadığı anlaşılır. Türkistan'da da Bolşeviklerin durumunun iyi olmamasından ötürü oradaki komünist işleri komisyonu Başkanı Eliyava, M. Suphi'yi alıkoyar ve arkadaşlarının birkaçı Kafkas yoluyla Anadolu'ya gönderilir. Üç ay kadar Taşkent'te kalan M. Suphi'nin Türkistan'da olan bitenleri anlatışı ilginçtir (Lâyiha, s. 25 v.d.) :

“Bu sırada Türkistan Komünist teşkilâtının 3. kongresi ile burada intihap olunan Merkezî Komite'nin faaliyetine iştirak edilmiş, bir taraftan Müslüman zahmetkeşleri arasında beynelmilel inkılâp yolunda fedakârlık hislerinin intişarına, diğer taraftan ise mülkiyet ve şeriat meseleleri etrafında halkın mukadderatıyla oynayan irtica kuvvetlerine ve hususiyle öteden beri memleketi soymaya alışıp nihayet komünist nikabı (örtüsü, perdesi) altında gizlenerek işine devam eden kolonizatörlere²³ karşı mübarezeye kuvvet verilmiştir. Şarkta

²² İngiltere, Fransa ve İtalya için kullanılmıştır.

²³ Rus Sömürgeciler. Genel bakımdan bu son konu ile ilgili durum başka adlar altında bu güne değin süregelmektedir.

inkılâp yollarını açacak ve Şark inkılâpçı ve komünist teşkilâtlarını bir yerde toplayabilecek bir müesseseye ihtiyaç öteden beri hissedilmekte olduğundan Taşkent'te "Beynelmilel Şark Tebligat Şurası" namıyla bir müessesenin vücuda getirilmesine delâlet olundu.

"Bütün tesisat işleri tarafımdan idare olunan bu müessese içinde Çin, Kaşgar, Buhara, Hive, İran, Türkiye Komünist teşkilâtları toplanmaya muvaffakiyet hasıl olmuş ve az zamanda Türkistan'ın Şark memleketleriyle birleşen bütün hudutlarında rabıta şubeleri açılmış ve hariçde de gizli teşkilâta başlanılmıştır. Türk teşkilâtına ait olmak üzere burada Şuyri (?) yanındaki şubeden başka Eskişehir'de²⁴ bir şube daha açılarak Sibirya'dan gelmekte olan esirlerin terbiye ve iaşeleri işine delâlet olunmuş ve Türkistan cephesi başkumandanlığı huzurunda Türk kızıl askerlerinden mürekkep bir kıta-i askeriye teşkil edilmiştir ki, bu kıta şimdi Baku'ye naklolunmuştur."

Mustafa Suphi aşağıda göreceğimiz gibi 27 Mayıs 1920'de Baku'ye gelecektir. Böylelikle onun Mayıs 1919'da Odesa'dan ayrıldıktan sonra Rusya içerlerinde ve Türkistan'da anılan çabalarda bulunması bir yıl sürmüş demektir.

Buraya değin andığımız olaylar M. Suphi'nin Rusya'daki çabalarını kapsar. Gördüğümüz gibi bunlar başlıca iki türdendir. Birincisi pek çoğu savaş tutsağı olan Rusya'daki Osmanlı Türkleri'ni Bolşevikler yararına örgütlemek ve kullanmak, ikincisi de Rusya Türkleri arasında bir Osmanlı Türk aydınının geleneksel etkisinden yararlanarak onları da Bolşeviklere yardıma ve kızıl orduya girmeye itmek. Kendisinin yukarıda parçalar aldığımız lâyihasında andığı olaylar uydurma ve şişirilmiş olamaz, çünkü Ruslar'ın ona güveni ne kez büyük olursa olsun kongrede Türk olmayan ve o devirde ençok Yahudi'den olan gözcüler ve dinleyiciler bulunmaktaydı. Buna göre söylediklerine inanılabilir. Şu var ki, Sovyet Rusya'nın o evredeki olayları üzerinde duran Batılı tarihçiler hemen hiç²⁵ M. Suphi'yi ve onun çabalarını anmazlar. Bu yüzden onun o ülkede, komünist düzeninin sağlanması ve ora Türklerinin türlü vaatlere inanarak pek geniş çapta kızıl orduya girmeleri işinde etkisi pek önemli olması demektir. Asıl etki Molla Nur Vahidof gibi Bolşeviklerin vaatle-

²⁴ Türkistan'da bir kent.

²⁵ Bu kaydı koymamızın nedeni görmediğimiz tek tük eserde onun anılmış olması olasılığı yüzündendir.

rine inanmış yerli Türklerin çabalarındaydı. Mustafa Suphi'nin Rusya'daki çabalarını anan yazarlar ise ayrıca Türkiye'deki komünist propaganda ve akımını ele almış olanlardır; bunlar doğal olarak onun Rusya'daki çabalarının bu ülkeyi ilgilendirenlerini de kısaca gözden geçirirler.

Sömürgeler ve Geri Kalmış Ülkelerle İlgili Lenin Tezleri:

Bu tezler Komintern'in (3. Enternasyonal) ikinci kongresinde (21 Temmuz - 6 Ağustos 1920) uzun uzadıya tartışılmış ve değişikliklere uğramış olmakla birlikte anılan kongreden önce ve sonra hemen Lenin'in onlara verdiği ilk biçimde uygulanmıştır.

Bu tezlerin konumuzu ilgilendirenleri 11'inci tezin beşinci bölümüyle 12'inci tezdır. Bunları 1920 Eylül başında Bakü'de toplanan "Şark Milletleri Kurultayı"nda Azer şivesiyle okundukları gibi aşağıya alıyoruz²⁶.

11'inci tezin 5'inci bölümü şöyledir :

"Geri kalmış memleketlerde burjuva-demokrat şivesinde bulunan azatlık hareketlerini komünizma rengine boyamaya karşı kat'î surette mübareze etmek lâzımdır. Komünist beynelmileli geride kalan memleketlerde ve müstemlekelerde burjuva-demokrat millî hareketlere şu şart ile arka çıkmalıdır ki, komünistlikleri sözle olmayan gelecek proletariya fırkalarının unsurları birleşsinler ve öz vazifelerine fikir vermek için terbiye olsunlar. O vazife kendi milletleri içindeki burjuva-demokrat hareketiyle çarpışmaktan ibarettir. Komünist beynelmilel, müstemlekelerin ve geride kalmış meleketlerin burjuva-demokratlarıyla muvakkat ittifakta yürümelidir; fakat onlara karışmamalıdır²⁷. Ve en iptidaî şekilde bile olsa proletarya hareketinin istikbalini daima muhafaza etmelidir".

Bu tezin o sıradaki Türkiye için anlamı şudur :

Mustafa Kemal'in başkanlık ettiği kurtuluş hareketi bir burjuva-demokrat hareketi olduğundan ona komünist rengi verilmesine yanaşılmamalıdır. Batılı devletlerle savaşında ona yardım edilmelidir, şu koşulla ki, o da gerçek, yani Komintern yoluyla Moskova'ya bağım-

²⁶ Metin: Bakü'de basılan "Şark İli" dergisinin sayı 2, s. 50 v.d. (Aralık - Kânunuevvel 1920-1336).

²⁷ Dizi yanlış olarak metinde "karışmalıdır" denilmiştir.

lı bir komünist partisinin kurulmasına razı olsun. Bu partinin öz vazifesi de Mustafa Kemal'in yönelttiği akımla çarpışmak olmalıdır.

Herhangi bir kurtuluş hareketinin başında bulunan bir önderin hele Mustafa Kemal gibi ileride Türkiye gerçeklerine uygun devrimler yapmayı tasarlayan bir kimsenin, sırf Moskova boyunduruğu altına girmek için Londra-Paris boyunduruğundan kurtulmak savaşını yapması aklın alacağı bir yön değildi. Lenin ve Bolşevik önderleri sonda yanlış yolda olduklarını anlamakta gecikmeyeceklerdir.

Lenin'in 12'nci tezinin o sıradaki Türkiye'yi ilgilendiren kısmı şöyledir :

"... Öte taraftan memleket ne kadar çok geri kalmış olursa o nisbette küçük ekin topraklarına bölünmek ve kudemaperestlik²⁸ ve mahallî ananelere, âdetlere tabi olmak itiyadı kuvvetli olur ki, bunlar millî benlikten ve dar milliyetten ibaret olan boş burjuva itikatlarının kuvvetlenmesine, devamlı ve kıvamlı²⁹ olmasına yol açarlar. Bu boş itikatlar ancak müterakki memleketlerde iktisadî hayat esasları kökünden değiştirildikten sonra mahvolabilir. Bunun içindir ki, bu boş itikatların uzun müddet esaret çekmiş memleketlerin millî âdet, ahlâk³⁰ ve ananelerine karşı ihtiyatla muamele etmek, bütün memleketlerin düşünceli komünistlerine farzdır. Böyle esassız düşüncelerin ve itimsizliğin silinmesi için zaman geçmek lâzımdır. Proletarya ve bütün dünya memleketlerinin çalışıcı kütleleri ruhî iradeleriyle, birleşmeye ve birliğe çalışmazlarsa sermaye üzerine galebe çalmak dileği muvaffakiyetle neticelenmez."

Bu 12'nci tezin 11 inci tezle birlikte Türkiye'de uygulanmasına çalışmaya daha 1919 yazında başlanılmıştır. 8 Temmuz'da Garp cephesi komutanı bulunan Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir'e şu yönleri bildirir³¹ :

²⁸ Eskiliklere tapmak.

²⁹ Nizamlı.

³⁰ Burada metinde bir karışıklık vardır. Hélène Carrère d'Encausse ve Stuart Schram'ın "Le Marxisme et l'Asie 1853-1964" adlı eserinde (s. 204 v.d.) verdikleri Fransızca metnin de yardımıyla metne karışmış olan cümle ondan çıkarılmıştır.

³¹ K.K.B. s. 74. Cümle düşüklükleri yazının telgraflık metin olması yüzünden ileri geldikleri sanılabilir. Bu olay Mustafa Suphi'nin 1919 ilk baharında Kırım ve Odesa'daki çabalarıyla ilgili olarak verdiği yukarıdaki bilgilerle birleştirilmelidir. İmler bizindir.

“Rus Bolşevikleri Kırım’da Bahçesaray’da umuru şarkıye şubesi teşkil etmişler. Dersaadet’e bir adamı yollamışlar. Bu adam bizden bir iki murahhas istiyor. *Teklifi hılâfet ve esasat-ı diniye beynel-islâm bilinecek şeydir Bizim istediğimiz derhal demokrat bir idare-i hükümet teşkili, amele ve köylünün himayesi için teşkilâtın icrası ve idareye iştirakleri olsun, büyük sermayeler ve imtiyazlar ve şirketler, bankalar cemaat namına devr olsun. Türklere nakden Kırım’da altın gümüş olarak ihzar etmişler. Muavenet ve harekât-ı müstereke-i askeriye icrasında yardıma hazırduurlar.*”

Yine K. Karabekir’in aynı eserinde (s. 539 v.d.) anılan üç Bolşevik’in Rize’de söyledikleri bu konuyla ilgilidir. Trabzon tümen komutanınının 16 - 17/3/1920 de tellediğine göre yedi ay önce (Ağustos 1919 eder) Lenin’in İstanbul’a gönderdiği bu Bolşevikler türlü görüşler arasında şu yönü de açıklamışlardır :

“Bolşeviklerin Padişah hakkındaki nazarları manevî kuvvetinden istifade için sıfat-ı hılâfeti kemafissabık (eskiden olduğu gibi) Âl-i Osman’da ibka ve fakat hak-kı saltanatı tamamiyle millete irdadır.”

Ali Fuat Cebesoy³² Ekim veya Kasım 1919’da ünlü Bolşevik komutanlarından Eliyava’nın gizlice İstanbul’a geldiğini yazar. Bunun yukarıda anılan türlü önerilerle ilgili olması düşünülebilir.

İleride Türkiye’de Komünist propagandacılığı yapacak olan bir takım kimselerin bu partinin ilkelerinin bir çoğunun İslâm ilkelerine benzediklerini yaymaya koyulmaları, keza Rusya Türkler’i arasında bir *Müslüman Komünist* partisinin kurulması Lenin’in bu 12’nci tezinin uygulanmalarıdır.

Mustafa Suphi’nin Rusya’dan Yönelttiği Türkiye İçindeki Kışkırtmalar:

Mustafa Suphi, yukarıda görüldüğü gibi, örgütünün Kırım’da, sonra da Odesa’da bulunduğu sırada Türkiye’ye birtakım propagandacı ve ajan gönderdiğini anmıştır.

Bunları ve daha genel olarak ister onun, ister başka Bolşevik örgütlerinin Türkiye’ye gönderdikleri adamlar iki takıma ayrılabilir : 1) Genel nitelikte, komünist propagandacıları ve T. B. M. M. Hükümetiyle bu propaganda işleri üzerinde açıkça temasla görevlendirilen

³² A.F.C., II, 60.

kimseler. Bu gibiler Türkdürler; 2) Buna benzer işler dışında Ankara Hükümet çevreleriyle gizli temaslar kurmak, anlaşmalar yapmak, gerçek durumu öğrenmek ve hattâ elaltından üye yazıp ayrıca kendilerine bağlı örgütler kurmakla görevli olanlar vardır ki, bunlar Rüstür, çok kere Yahudidir ve Mustafa Suphi örgütüyle ilgili değildir.

Bunların ikincileri konumuzun dışında olduğundan üzerlerinde durmayacağız. Ancak bu yönü, M. Suphi'ye olan güvenin sınırlı olduğunu göstermesi bakımından anmayı önemli saydık.

Millî Mücadeleyi Yöneltenlerin Başlangıçta Bolşeviklik Üzerindeki Görüşleri :

İlk gün ve aylarda Anadolu'da Bolşevikliğin ne olduğunu bilen yok gibiydi; yalnızcana "her ulusun isterse bağımsız olacağı" sözüne inanılıyordu. Bolşevikliği gerçekten bilenler ise ya bu akıma eygin olduklarından doğruyu söylemiyorlar veyahut onlar da kuramsal bolşeviklikle onun uygulanmasındaki ters tutumu henüz öğrenememiş veya anlayamamışlardı. Bundan başka bu akım "düşmanlarımızın düşmanları dostumuzdur" atasözünden yararlanıyordu.

Birkaç örnek vereceğiz : 1919 Haziranının son haftasında Amasya'da buluşan Mustafa Kemal, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy (XX. kolordu komutanı) ve Refet Bele (III. k.ordu k.) bilinen kararlarda birleştikten sonra Mustafa Kemal işi Kâzım Karabekir'e 23 Haziran'da teller. Telin üçüncü maddesi şöyle başlar :³³

"Bolşevizmin suret-i telâkki ve tecellisi dahi müzakere edilerek esasen Kazan, Orenburg, Kırım vesaire gibi ahali-i İslâmiye bunu kabul ederek diyanet, an'ane gibi işlerle zaten alâkadar olmadığından bunun memleket için bir mahzuru olmayacağı düşünüldü..."

Bunun arkasından bu iş dolayısıyla iç ve dış siyasa bakımından gerekli ölçemler anılmaktadır.

Bundan bir yıl kadar sonra 13 Nisan 1920'de Kâzım Karabekir Ankara'da Heyeti Temsiliyeye gönderdiği bir telde (s. 623) Bolşevikliğin kabulü için şunları demektedir :

"g) Bunun gibi içtimâî ve idarî işlerimizde dahi muhtar bulunmalı ve bolşevik prensiplerinin icap ettirdiği tadilât ve tahavvülâtı memleketimizin münevveran ve zimamdararı peyderpey ve tedricen

³³ K.K.B. s. 58.

tatbike başlayıp milleti ve islâm milletlerini hazm ve kabule alıştı-rarak tevsi etmelidir”.

Son bir örnek daha vereceğiz. K. Karabekir Rusya'ya murahhas olarak gitmekte olan dışişleri bakanı Bekir Sami (Kunduh) ve iktisat bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) le görüşmelerini Mustafa Kemal'e çektiği 3 Ağustos 1920 günlü telinin sonunda şöyle toplar (s. 832) :

“Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyler nezdimde iken istikbalimiz hakkındaki münakaşalarda ve Avrupa'nın esasen bir türlü alışamadığımız tarz-ı idaresinde ve ne de çoktan modası geçmiş İslâm ve Türk ittihadında bizim için selâmet olmadığını ve mümkün olduğu kadar az zamanda bize kabili tatbik bir bolşevik idaresinin kabulü mecburiyetinde olduğumuzu ve bunun da mümkün olduğu kadar gürültü-süzce tesisini muvafık bulduk. . .”

Şu yön üzerinde önemle durmak gerekir : Türlü tarihlerde bu düşünceleri ileri sürenler hep bağımsız bir Bolşevik Devleti düşünmüşlerdir. Bunların hiçbiri İngiliz ve Fransız boyunduruğu yerine Rus'un ki altına girmeyi akıllarından geçirmemişlerdir. Esasen sonda hepsi bolşevikliğin ne olduğunu öğrenince bundan vazgeçtikleri gibi bu akıma karşı olacaktırlar.

Yalnız şu var ki başlangıçta Rusya'dan gönderilen propagandacılar bir süre kendileri için uygun bir hava içinde çalışabilmişlerdir.

Baku'nun Ruslar'ın Eline Düşmesi:

Anacağımız olaylar bir yandan Batıların ezici baskısı, öbür yandan da Bolşeviklerin türlü Türk bölgelerinde Kazan'da, Türkistan'da, Hive'de “gerçekten özgür” yerli devletler kurdukları haberlerinin sevinçle alındığı ve bunlara inanıldığı bir evrede gelişmiştir.

Bolşevikler, İngiliz ve Fransızlar'ın destekledikleri çarçı Gl. Denikin'in birkaç yüzbin kişilik ordusunu ezdikten sonra 1920 İlkbaharında Kafkas eteklerine dayanmışlardı. Ankara ve Erzurum'da şuna, yerinde olarak, inanılıyordu ki ciddî bir ordusu ve hele yetişmiş bir subay kadrosu olmayan küçücük Azerbaycan'ın Bolşevik ordularına dayanması olasılığı yoktu. Buna göre Baku'daki İngiliz eğilimli hükümetin çekilip yerine komünistlere eygin birinin geçerek ülkeyi çiğnetmeden bolşevikliği kabul etmesi ve böylelikle onun bağımsızlı-

ğının korunması en doğru yoldu. Bu başka ve daha esaslı bir yönden de isteniliyordu. O da Anadolu'nun Bolşeviklikle bitişikliğini sağlayarak silâh ve paraca yardım görmek ve iki yanın da düşmanı olan Batılılara karşı daha başarılı bir savaş sürdürmek yönüydü. 16 Mart 1920'de İngilizler İstanbul'u işgal ettikten sonra bu zorunluk büsbütün kesinleşmişti. K. Karabekir bu olayı öğrenir öğrenmez Azerbaycan'da bulunan Halil ve Nuri Paşalara³⁴ olup bitenleri anlatarak şu isteklerini bildirir³⁵:

“... Bolşevizmin zaten müheyya (anık) olan memleketimize ve hudutlarımıza bilfiil dayanması için derhal Kafkaslar'ın istilâsı ve hattâ Bolşeviklerin küçük bir kuvvetle Azerbaycan'a gelerek Azerbaycanlılar'la beraber hududumuza doğru harekâtı halinde temini maksada pek kâfi gelecektir (. . . . .) Azerbaycan ve Dağıstan'da bolşeviklik fikrinin hâkim olması ve icabında Batum Bolşeviklerine muavenet edilebilmesinin ve Gürcistan'ın da bolşevik zümresine ithalinin temin buyurulması pek münasip olur..”

Bundan sonra K. Karabekir yapılacak askerlik hareketleri üzerinde görüşlerini bildirir. O, ayrıca da Baku'ya bir asker heyeti göndermek isteğindedir ve Moskova'ya bildirilmek üzere ona vereceği yönergeyi 18 Nisan'da Ankara'da Heyeti Temsiliyeye teller. Birinci ve ikinci maddeleri şöyledir³⁶:

“1. Emperyalist hükümetler aleyhinde harekâtı ve bunların taht-ı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tahlisi (kurtarılması) gayesini istihdaf eden Bolşeviklerle tevhid-i mesai ve harekâtı kabul ediyoruz.”

“2. Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine harekât-ı askeriye yapar veyahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistan'ın da tamamen bolşevik idaresini kabul etmesini ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini, çıkartmak üzere bunlar aleyhine harekâta başlamasını temin ederse, Türkiye Hükümeti de, emperyalist Ermeni hükümeti üzerine harekât-ı askeriye icrasını ve Azerbaycan hükümetine bolşevik esasatını ve âmalini tamamen kabul ettirmeyi ve bu hükümeti bolşevik zümrei düveliyesine ithal etmeyi taahhüt eyler. Binaenaleyh Azerbaycan üzerine Rus bolşevik harekâtı askeriyesi icrasına lüzum görmüyoruz.”

³⁴ Enver Paşa'nın amacası ve kardeşi.

³⁵ K.K.B. 538-539. (17 Mart 1920).

³⁶ K.K.B., s. 633.

Mustafa Kemal buna T. B. M. Meclisi açıldıktan sonra 26 Nisan'da karşılık verir³⁷. O da bu yönleri benimser. Para ve silâhca yardım konusu üzerinde daha çok direnir. Görüldüğü gibi her ikisi de Rusya karşısında "bağımsız veya özgür bolşevik hükümetleri" olabileceğine, bu yoldaki komünist propaganda ve bildirilerine inanmış durumdadırlar. İstedikleri şudur : Ruslar Gürcistan ve Türkler Ermenistan üzerine yürüsünler, Azerbaycan'ı ise Türkiye bolşevikleştirir.

Şu var ki henüz bu önermeler yola çıkmadan Ruslar Baku'ya girerler (27 Nisan), Dolayısıyla işlemiş olan yönerge, önce anılan K. Karabekir'in Halil ve Nuri Paşalara gönderdiği 17 Mart günlü yönergedir. Onu götüren topçu teğmeni İbrahim Efendi 5 Nisan'da Baku'dan ayrılıp beş gün sonra Trabzon'a dönmüştür. Getirdiği bilgilerin kısa bir özeti aşağıdadır :³⁸

Azerbaycan'daki Osmanlı Türkler'i iki takım olmuşlardır. Halil Paşa (Kut), Küçük Talât³⁹ Baha Sait⁴⁰ ve takımları "İttihat ve Terakki prensiplerinin tesbit eylediği milliyet düsturları dahilinde" çalışmakta ve Baku'daki Müsavat hükümetiyle iyi geçinmekte imişler. K. Karabekir'in göndermiş olduğu Dr. Fuat Sabit⁴¹ ise Anadolu'nun görüşlerini temsil etmekte imiş.

K. Karabekir'in 17 Mart günlü yönergesi alınınca iki grup birleşir ve "gerek Rus, gerek Türk komitesinin muvafakatı üzerine Halil Paşanın ihtilâl ordusunun emir ve kumandasını deruhte etmesi münasip görülür."

Baku'da etkin siyasa yapan Osmanlı Türkler'i -ki pek çoğu İttihatçı idiler- birkaç şubeye ayrılan bir komite kurarlar. Bunlar :

- A) Harekât şubesi : 4 Türk ve 3 Rus'dan kuruludur.
- B) Yayın şubesi : Başında Dr. Fuat Sabit bulunmaktadır.
- C) Propaganda şubesi : Başlı eski Zor mutasarrıfı Salih Zeki'dir.

³⁷ K.K.B., s. 667.

³⁸ K.K.B., Ekleriyle birlikte s. 604-619.

³⁹ Küçük Talât (Muşkara): İttihat ve Terakki Merkezi umumî üyesi.

⁴⁰ Ünlü Komiteci Albay Kara Vasıf'ın adamı olup uydurma bir "Uşak Kongresi"nin temsilcisi olarak Bolşeviklerle anlamsız bir anlaşma imzalamıştı.

⁴¹ K. Karabekir onun çok geçmeden bir Rus'la evlenerek komünist olacağını türlü yerlerde yazar.

Amaç İngilizler'e eğilimli Azerbaycan Hükümeti'ni düşürüp yerine Bolşeviklerle anlaşacak bir başkasını getirmek ve ülkenin zorla Kızıl orduca zaptını ve yıkımlara uğratılmasını önlemektir. İbrahim Efendi'nin getirdiği bilgiye göre bundan böyle Baku'da Halil Paşa veya her hangi bir kimseye değil, yalnız simgesi "T. K. F." olan "Türk Komünist Fırkası"na yazılmalıdır.

İbrahim Efendi'nin verdiği haberlerin konumuzu ilgilendiren kısmı yukarıya konulmuştur. Esasen savaş değeri pek düşük olan ve Kızıl ordu ile boy ölçmesi akla gelemeyecek olan Azerbaycan ordusunun bir kısmı Ermeniler'le savaşmaktadır; Baku'da İttihatçılar'ın destekledikleri komünistler, hükümeti baskı altında tutmakta ve çekilmesini istemektedirler. Sonda 27 Nisan 1920'de hükümet erki komünist partisine bırakır ve güya onun çağrısı üzerine Kızılordu Baku'ya girer. Bu söylentiye epey zaman Ankara'da inanılacaktır.

O gün (27 Nisan 1920) Halil Paşa'nın Azerbaycan halkına bir bildirisi çıkar⁴². İmza : "Türk Komünist Fırkası namına Halil Paşa"dır. Yoldaş yerine paşa demekle Baku'da kurulan bu fırkaya Osmanlı Paşasının bir türlü kefaleti bağışlanmıştır. Bildiride "Azerbaycan halkının müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümet edecektir." denilmektedir.

Aynı 27 Nisan günü Moskova radyosu "Hive Meclisi Millisi'nin resmi küşadı mutantan bir surette yapıldığını" yayınlı⁴³.

Batum'dan alınan, Baku'nun Ruslarca işgaliyle ilgili bir haberde "Dörtbin kadar Kırgız bolşevik islâm askeri Ermenistan üzerine harekete müheyhadır" denilmektedir.

Bunlar ve daha bunlara benzer haberler Ruslar'ın Baku'ya girişinin Türk ve İslâm acununda doğurabileceği olumsuz duyguları karşılamak amacıyla ortaya atılmıştı.

Kızıl ordunun ülkeye girmesinden epey sonra da Azerbaycan'ın bağımsızlık efsanesini yaşatmak gayreti devam etmiştir. Halil Paşa'nın K. Karabekir'e 2 Ağustos'da bildirdiğine göre :⁴⁴ "Azerbaycan başlı başına müstakil Sosyalist Sovyet Cumhuriyetidir. Ve Rus federasyonuna dahil değildir. Nerimanof idaresinde bulunan heyet-i hükümet henüz inkılâbı idare eden bir heyet-i muvakkatadır. Buna "Refkom" derler ki "revolusyon komitesi" demektir. Bu refkomlar, hakikî

⁴² K.K.B. - E, s. 303.

⁴³ K.K.B. 688 ve 689.

⁴⁴ K.K.B. 843.

intihabatın icrasını müteakip infisah ederek yerlerini Şûralara terk edecektir. Azerbaycan Şûralar intihabı da başlamıştır. Azerbaycan'da bulunan Rus Kızıl ordusu Azerbaycan inkılâbını müdafaa için olup hükümet işlerine müdahaleleri yoktur. Azerbaycan Cumhuriyeti Kızıl ordu şeklinde bir fırka ihzar etmektedir. Eski ordu esasen dağılmıştır.”

Anadolu'ya ve her yöne bu gibi aldatıcı haberler ulaştırılmasındaki amaçlar birçok türdendir : Anadolu, Gürcistan ve Ermenistan da komünistleşirse bağımsız kalacaklardır sanısını uyandırmak düşüncesi bunların başında gelir. Bir yandan da Bolşeviklerin Dağıstan'a da ülkeyi bağımsız bırakacakları vadi ile girmiş iken orayı boyundurukları altına almış oldukları haberini⁴⁵ etkisiz bırakmak isteği de akla gelir.

Kızıl ordunun girişinden sonra İttihatçıların sözlerini geçirdikleri Komünist Partisi Baku'ya egemen olur. Eski sadrazam Talât Paşa, eski Maliye Nazırı Cavid'e yazdığı bir mektupta⁴⁶ Küçük Talât hakkında şunlar vardır :

“... Talât artık tamamen yoldaş olmuş. Baku'da Yeni Yol namıyla bir gazete çıkardığını, âtiden pek ümitvar bulunduğunu, Baku ihtilâlini kendilerinin yaptıklarını yazıyor.”

Ahmet Cevat (Emre) de Baku ile ilgili anılarında Küçük Talat adına kendisine çıkarılacak bir gazetede yazarlık önerildiğini açıklamaktadır⁴⁷.

Bu konuda Cemal Paşa'nın Talât Paşa'ya gönderdiği 5 Temmuz 1920 günlü mektup da ilginçtir⁴⁸. Ondaki şu parçaları alıyoruz :

“... Azerbaycan'da teşekkül eden Sovyet hükümeti tamamiyle müstakildir. Bütün umuru idare yerli komünistlerin elindedir. Ve bu tahvili (değişikliği) idarede bizim rufekayı sabıkanın (eski ittihatchıların) çok mesaisi sebkettmiştir”.

⁴⁵ K.K.B. 827-831.

⁴⁶ T. M. Tanin 5/12/1944, tefrika 56. Talât Paşa mektubunun tam tarihi belli olmuyor. Temmuz 1920 olduğu tahmin ediliyor.

⁴⁷ Tarih Dünyası: Sayı 1, s. 90. v.d. A. Cevat Emre bu anılarını ezbere anlatmış olduğundan tarih yanlışları epey vardır; ancak başlıca olaylarda esaslı yanlış yapmadığı kabul edilebilir.

⁴⁸ T. M. Tanin 26-28/12/1944, tefrika 77-79. Cemal Paşa Kominternin ikinci toplantısını anmaktadır. Ancak bu toplantı Petrograd'da (Leningrad) 21 Temmuz-6 Ağustos arasında yapıldığına göre Cemal Paşa 5 Temmuz'da Moskova'da ancak onun hazırlıklarına tanık olmuş ve iki olayı karıştırmış demektir.

Ve daha aşağıda 3. Enternasyonalin yıllık kongresinin Moskova'da hazırlık toplantısını anarken şunları der :

“Bu kongrede bütün dünyadaki komünistlerin mümessilleri vardır. Fakat bütün dünya deyip de Asya ve Asyalı milletlerin komünistlerinin mümessilleri de var zannetmeyiniz⁴⁹. Yalnız Avrupa ve Amerika milletlerinin mümessilleri bulunuyor. Gerçi Türk, Acem, Hintli, Çin komünistleri namıyla birtakım zavat da bulunuyor ise de bunların kuvvetlerini milletin amele ve köylüsünden almamakta olduklarını ileri sürerek enternasyonalde sahib-i rey ve salâhiyet olduklarını kabul etmiyorlar. Bizim Türklerden bir takım gençler komünist namıyla ortaya atılmış. Bir vakitki İfham muharriri Mustafa Suphi Bey de bunların başına geçmiş. Bunlara ahiren bizim Küçük Talât'la son Zor mutasarrıfı Salih Zeki Bey ve darülfünun muallimlerinden oldukları haber verilen Ahmet Cevat ve Halim Sabit Beyler iltihak etmişler. Bu grup elyevm Baku'da icray-ı faaliyet ediyor. Bunlara Kayserili İsmail Hakkı Efendi isminde bir zat ile Türkiye'yi hiç tanımayan bir Yahudi'yi Türk komünistlerinin mümessili olmak üzere⁵⁰ Moskova'ya göndermiştir.”

İttihatçıların durumunu 27 Mayıs'ta Baku'ya gelen Mustafa Suphi çok geçmeden altüst edecektir. Bunu yaparken doğal olarak Ruslar'ın bir âleti idi, ancak ortada kendisi görünecektir. O, bu “arıtma” işine koyulmadan önce o sırada Azerbaycan'da bulunan Osmanlı Türklerinden bir takım gençleri kazanmaya çalışacak ve bu işde başarılı olacaktır. 10 Eylül 1920'de Baku'da toplanan Türkiye Komünist Fırkası Kongresi'nde okuduğu layihada şöyle der :⁵¹

“Baku'ya gelir gelmez teşkilâtımız ilk defa olarak Türkiye'ye yaklaştığını ve kendi kütlesi içinde çalışmak imkânına malik olduğunu hissetmiştir. Teşkilâtımız Baku ve etrafında Türkiye'den bir veya diğer suretle gelip toplanmış olan binlerce amele ve rençberler ile tuttuğumuz yola hayırhah ziyahlara⁵², şair ve resamlara mülâki oldu.

⁴⁹ Görünüşte Cemal Paşa haklıdır, çünkü bunlar ülkelerindeki Komünist Partilerinin (ki hemen hiç birinde yoktu) kongrelerince seçilmiş değillerdi. Ancak aralarında ünlü Hintli Roy gibi ötedenberi devrimci olarak tanınmış kimseler vardı ve bu gibiler Komintern kongresinde söz sahibi olmuşlardır.

⁵⁰ O sırada Bolşevik büyüklerinin pek çoğu Yahudi olduğu gibi en çok güven de onlara idi.

⁵¹ T.K.F.B.K., s. 26.

⁵² “Komünizme eğilimli aydınlar” anlamında.

Mesleğimize mutekit (inanmış) bazı arkadaşlar da teşkilâta ilhak olunarak Merkezî Büro yeniden faaliyete girdiği gibi Baku'da evvelden teşkiline teşebbüs olunan Türk Komite veya Fırkası⁵³ lağv ve yeni esaslarda tesis olundu. Bu hususta biraz tevakkufa ihtiyaç var :

“Biz bir müddetten beri Anadolu kıyam hareketini inkılâpçı Rusya ile birleştirmek ve Azerbaycan Şûrâlar Hükümeti'ni tesis etmek maksadıyla Kafkas ülkesi Bolşevik komitesi ile beraber çalışan arkadaşlar⁵⁴ evvelâ bir Türk Komünist grubası (grupu), son vakitlerde ise Türk Komünist Fırkası vücuda getirerek merkez komitelerini intihap etmişler ve buraya İttihat Terakki Hükümeti ve harp zamanında büyük roller oynamış bazı kimseler ithal edilmişti⁵⁵.

“Yakın mazileri memleketin son harp felâketleriyle alâkadar olan bu zatlarla amele ve rençber fırkasını tesis ve temsil gayri tabîî idi. Onun için bu teşkilâtın ilgasında tereddüt olunmuyarak eskiden beri Azerbaycan komünistleriyle beraber çalışmış olan bazı komünist arkadaşların Rusya ve Türkistan'dan gelenlere ilâvesiyle vücuda gelen gruba (grup) Baku teşkilâtına esas olarak kabul edilip bu gruptan Türkiye teşkilâtının Baku şubesi vücuda getirildi ve bu şube Baku komitesine ilhak olundu.”

M. Suphi bu lağv ve yeniden kurma olayının tarihini vermiyor. Cemal Paşa'nın Talât Paşa'ya yazdığı demin anılan 5 Temmuz günlü mektubundan bu işin Temmuz başlarından sonra gerçekleştiği sanılabilir, veyahut yazar, yazdığı sırada, henüz Baku'da olan biteni duymamış olabilir.

M. Suphi'nin Ruslar'dan aldığı yönerge ile gerçekleştirdiği bu çarpı sonucunda Azerbaycan'daki İttihatçıların artık sözü geçmez olur ve bunlar hizmetleriyle kazanılmış saydıkları bir hakkın elden gitmesi yüzünden M. Suphi'ye kızgın bir duruma geçerler.

Bunlardan Küçük Talât'ın 8 Eylül 1920'de Cemal Paşa'ya yazdığı mektubun aşağı koyduğumuz parçası dikkate değer⁵⁶. Yazar büsbütün kenara atılmayıp Türkiye teşkilâtının telif ve tercüme

⁵³ K. Karabekir'in yukarıda anılan 17 Mart 1920 günlü yönergesi üzerine kurulmuş olan örgüt anılıyor.

⁵⁴ Osmanlı Türkler'inden doğrudan doğruya Rusya'ya bağlı olanlar anılıyor.

⁵⁵ Yukarıda anılan K. Karabekir'in Halil ve Nuri Paşa'lara 17 Mart 1920'de gönderdiği yönerge üzerine Baku'daki Osmanlı Türklerinin yeni biçimde örgütlenmesi söz konusudur.

⁵⁶ T. M. Tanin 22/2/45, Tefrika 135.

şubesini yöneltmekte olduğunu ve lâzım gelen kitapları meydana getirdiğini bildirmektedir. Mektubun konumuzu ilgilendiren kısmı aşağıdadır:

“..... İnkılâptan evvel⁵⁷ komünislerle teşrik-i mesaiye karar vermiş ve teşkil edilen seksiyonda bir mevki almıştım. Moskova’da bunu size Halil Paşa tabii anlatmıştır. Fakat bir müddet sonra sebepsiz pirenelerinin ve bilhassa bizim bazı akli bozuk komünist taslağı Türk yoldaşların elaltından teşvikatıyla biraz kenara çekilmek mecburiyeti hasıl oldu. Mamafih *Türkiye teşkilâtının telif ve tercüme şubesini idare ediyorum*. Bence lâzım gelen kitapları meydana getirdim. Mustafa Suphi ile kısmen eski aşinalık (tanışıklık), kısmen bazı yoldaşların bana hürmet ve itimadı şöyle böyle faaliyette bulunmak imkânını veriyor.”

Mustafa Suphi’nin parti içinde giriştiği “arıtma” işinde epey güçlükler ve çatışmalarla karşılaştığı Dr. Fuat Sabit’in K. Karabekir’e göndermiş olduğu 25 Kasım 1920 günlü mektuptan anlaşılmaktadır⁵⁸.

T.B.M.M. Hükümeti adına Rusya’ya başvurulması ve Çiçerin’in karşılığı:

Yukarıda (s. 605-606) K. Karabekir ve Mustafa Kemal’in Rus Hükümetine bildirilmesini istedikleri yönleri gördük. Bunların hazırladıkları sırada Ruslar henüz Bakû’yu almamışlardı. K. Karabekir Mustafa Kemal’in 26 Nisan 1920 günlü yönergelerinin başına “T.B.M.M. Hükümetinin Moskova Sovyet Hükümetine birinci teklifnamesidir” başlığını ve altına Mustafa Kemal’in imzasını koyarak 28 Nisan’da bir subay heyetiyle Bakû’ya gönderilmek ve orada az önce gördüğümüz gibi kurulmuş olan Türk Komünist Fırkasına (partisine) verilmek üzere Trabzon’a teller⁵⁹. Anılan bu Parti de kâğıdı Moskova’ya yollayacaktı. 28 Nisan’dan birgün önce Ruslar’ın Bakû’ya girdikleri Erzurum ve Trabzon’da bilinmiyordu. Kâğıdı götürecek olan Türk subay heyeti görenekten oğduğu gibi azçok takma bir kişilikle Batum

⁵⁷ İnkılâp sözcüğü Bakû’nun Ruslar’ca işgali için kullanılmaktadır. İmler bizimdir.

⁵⁸ K.K.B. - E, s. 78 v.d.

⁵⁹ O evrede yolsuzluk ve araçsızlık yüzünden Rusya’ya gidecek evrak şifre ile Trabzon’a bildirilir ve orada yazıya çevrilerek gideceği yere kurye ile gönderilirdi. Oradan gelen belgeler için de aynı işlem yapılırdı.

yolu ile Baku'ya ulaşacaktı. Ancak Baku işgali öğrenilince Batum'u elde tutan İngilizler Azerbaycan'la gidiş gelişi keserler ve Trabzon'daki görevliler bu belgeyi 8 Mayıs'ta kaçak bir motörle Novronisk'e yollarlar. Öyle anlaşılıyor ki K. Karabekir, gönderdiği belgeye bir de "Misakı Millî" metni eklemiştir, veya metin Rus Hükümetinde vardır. Çünkü Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin'in 2 Haziran günlü karşılığında en çok bu Misak'ın kapsamına giren konular ele alınmakta ve bunlar değiştirilerek hep Rus çıkar ve ihtiraslarına uygun bir biçime sokulmaktadır. Bu karşılığın metni ve onun incelenmesi Ocak 1966 tarihli Belleten'de (C. XXX, Sayı 117, s. 134-137) yazdığımız "Birinci Genel Savaşın sonra yapılan Barış Antlaşmaları, II" de bulunmaktadır. Burada tekrarlamayacağız. Yalnız şu yönleri hatırlatacağız: bu karşılık Amerikan senatosunun Ermenistan mandasının kabulünü red eden kararından bir gün sonra yazılmıştır. Bu belgede, bizim isteğimizmiş gibi gösterilerek "Türk Ermenistan'ı, Kürdistan, Lusistan⁶⁰, Batum ili, Doğu Trakya ve ahalisi karışık Türk ve Arap olan bütün yerlerin kendi keskilleri kendileri seçmesi" . . . . . "Boğazlar sorununun Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin katılacakları bir konferansa sunulması" ileri sürülmekte . . . . Rus Hükümetinin sınır sorunlarında Türkiye ile İran ve Ermenistan arasında hakem olmaya hazır bulunduğu eklenilmektedir.

Bu Rus karşılığı tamamen ümit kırıcıydı. O, 14 Haziran'da Ankara Hükümetinin İstanbul Hükümetince desteklenen iç ayaklanmalarla dış saldırılar altında sendelediği bir zamanda alınır. Sovyet Rusya ise durumunu düzeltmiştir, iç düşmanları artık önemsizdir ve tek düşmanı olarak Polonya kalmıştır. Ona karşı da Haziran başlarından Ağustos ortalarına doğru üstün durumda savaşmaktadır ve savaşacaktır.

Para vesilâhça yardım konusunda da Çiçerin bir şey dememektedir.

Mustafa Kemal ve Millî Mücadeleyi yönetenler binbir saldırıya göğüs gerdikleri gibi bu acap karşılığa da göğüs germişlerdir.

Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal'e Mektubu:⁶¹

Bu hava içinde, Çiçerin karşılığından az sonra 15 Haziranda Mustafa Suphi bir yandan Anadolu'ya gizli propagandacılar gönde-

⁶⁰ Lazistan olmalı.

⁶¹ Dr. Fethi Tevetoğlu bu mektubu ve Mustafa Kemal'in karşılığını Dışişleri arşivinden çıkarmış ve "Türkiye'de Sosyalist ve Komünist faaliyetleri" adlı eserinde yayınlamıştır (s. 221-225).

rirken Mustafa Kemal'e de başvurup ona bazı yönleri bildirir ve karşılık ister. Gönderilen mektuba vesile beş hafta önce (11 Mayıs) Sevr antlaşma taslağının açıklanmış olmasıdır. Ancak mektubun Çiçerin'in karşılığının bir türlü bütünleyicisi olduğu besbellidir. Mektup görünüşte saygılı ise de en katı bir komünist anlayışı ile yazılmıştır, onda "sınıf" kavramı pek açık olarak ortaya atılmakta, ne olduğu belirtilmeyen "İştirakiyyun teşkilâtının" T.B.M.M. hükümeti istesin istemesin mücadele kararının kesin olduğu ve ondan yalnızca müzaheret umulduğu söylenilmekte, tek kurtuluşun da mübareze ve devrimde olduğu bildirilmektedir.

Mektup "Büyük Millet Meclisi Reisi ve Kuvay-ı Milliye Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" yazılmış olup şöyledir:

"Osmanlı Heyet-i Murahhasası Reisi Tevfik Paşa'nın İstanbul'a tebliğ ettiği sulh şeraitlerine göre Anadolu rençberinin son rızkı tanesine kadar taarruz olunduğu anlaşılıyor. Böyle bir sulhü kabule razı olan her hangi bir hükümet ve sınıf ile cidale karar vermiş olan İştirakiyyun⁶² teşkilâtının müzaheretinize nail olacağı ümidindeyiz. Buradaki faaliyetimiz hakkında Süleyman Sami⁶³ yoldaş lâzım gelen malûmatı arzedecektir. Mağdur halkımızın halâsı mübareze ve inkılâpta olduğu kanaatiyle hatm-i kelâm ve teyid-i ihtiram eyleriz".

Azadan
Mehmet Emin

Heyeti Merkeziye Reisi
Mustafa Suphi

Sırf kendilerince esasen verilmiş bir mücadele kararını bildiren, *kendi üzerlerine aldıkları Türkiye'nin kurtarılması işinde yalnız yardım umulduğunu söyleyen ve hiçbir şey sormayan* bu mektubu Süleyman Sami yoldaş ancak 19 Temmuz'da yani yazılışından beş hafta kadar sonra Trabzon'a getirebilmişti. Oradan da görenekten olduğu gibi şifre edilerek Ankara'ya tellenmişti. Süleyman Sami yoldaş Mustafa Kemal'e bildirilip ondan karşılık alınması isteğiyle Trabzon'daki 3. Kafkas tümeni komutanından şunları sorar:

a) Anadolu'da açık olarak bolşevik örgütü kurulmasına müsaade edilir mi?

⁶² Bir süre "komünist" için bu sözcük kullanılmıştır.

⁶³ Genel Savaşta tutsak olmuş bir subay. Baku'daki komünist komitesinin asker üyesidir.

b) Hal-i hazırda tatbik edilmekte olan Bolşevik programının Anadolu'da tatbiki için ne gibi tadilât (değişiklikler) düşünülüyor?

c) Bolşevik programının tatbiki hususunda B. M. Meclisinin nokta-i nazarı nedir?

Bu sorulardan sonra Süleyman Sami aynı komutan Albay Rüştü-ye şu bilgileri verir: (İmler bizimdir).

“Hal-i hazırda Baku'da bulunan Türk İştirakiyyun Teşkilâtının Merkez Komitesi 1918 de Moskova'da teşekkül etmiştir. Rus Sovyet Hükümeti Türkiye işleri için bu komite ile münasebette bulunmaktadır. *Komitenin bütün masrafları Rus Sovyet Hükümetine aittir.* Komitenin Reisi Mustafa Suphi Beydir. Bu komite Baku'nun işgalinden evvel Türkistan'da imiş. *Türkiye'de Bolşevik inkılâbı vücuda getirmek üzere tesis edilmiştir. Bolşevikler Türkiye'de görebilecekleri bütün müzaheretî⁶⁴ bu komite vasıtasıyla yapacaklarını.* Komite Türkiye'ye götürülmek üzere Baku'da elli top, yetmiş makineli tüfek, onyedibin tüfek ve icabı kadar cephane hazırlamıştır. Para hususunda Rus Sovyet Hükümeti müzaheret-i lâzimedede bulunacaktır. Şu kadar ki yol açılmamış olduğundan esliha ve mühimmat ve parayı Türkiye'ye geçirmek mümkün olamamıştır. *Komitenin gayesi memleketin halâsıdır. Ve bu halâsı da Bolşeviklerle teşrik-i mesaide ve memlekette bolşevik inkılâbı vücuda getirmekte bulmaktadır. Binaenaleyh Anadolu'da bolşevizm inkılâbını temin için B. M. Meclisinin ne düşündüğünü öğrenmek istiyorlar. Ve bilahare Türkiye ile olacak münasebetleri hakkında karar vererek ona göre hat-tı hareketlerini tayin edeceklerdir.*”

Süleyman Sami yoldaşın bu sözleri gerçekten Moskova Hükümetinin yönergesine tüm olarak uygun muydu? Bu yön şüphelidir. Çünkü yukarıda görülen Lenin tezlerinin 11 incisindeki koşulları aşmaktadır. Bu teze göre: sömürgelerle geri kalmış olan ülkelerde emperyalistlerle mücadele eden örgüt ve kuruluşlara yardım edilecektir; şu koşulla ki oralarda iş başında bulunanlar, görevi kendilerini devirmeye çalışmak olacak olan gerçek bir komünist partisinin kurulmasına razı olsunlar. Süleyman Sami'nin sözleri işi daha da ileri götürerek *yapılacak yardımın işbaşındakileri devirmekle görevli olarak kurulacak yersel komünist partisinin yoluyla ve eliyle yapılacağını açıklamaktadır.* Bu ise bu partiyi kuracak olanları hemen o ülkenin egemeni yapmayı istemeğe varıyordu!

⁶⁴ “Türkiye'ye yapacakları bütün yardımı” anlamında.

Durum düşündürücüydü. Mustafa Kemal ve T.B.M.M. Batı Devletlerine mi sömürge olalım veya Moskova'nın buyruğu altında olan ve onun para ve desteğiyle yaşayan bir Komitenin yönetimi altına mı girelim şıklarından birini seçmek zorunda bırakılmak istenilmiş gibi bir durumdaydılar.

Bu mektup kapsamıyla Süleyman Sami Yoldaşın söz ve sorularının Ankara'da öğrenildiği 20 Temmuz 1920'de Balıkesir ve Bursa Yunanlar eline düşmüş bulunuyordu (Temmuz başları). Mustafa Kemal bu duruma göre beklemeyi ve olayların gelişmesini gördükten sonra karşılık vermeyi daha uygun bulur. Bunu ancak 13 Eylül'de yani sekiz hafta sonra yapacaktır.

Bu arada 5 Ağustos'ta Halil Paşa'nın, "Yoldaş" ekiyle ulaştırdığı haber gelir⁶⁵. Moskova'da Çiçerin'le konuştuğu sırada onun Fransızlar'la 30 Mayıs'ta yapmış olduğumuz yirmi günlük bırakışmadan kuşkuyla görüldüğünü ve kendisini yatıştırdığını, Baku'dan bir asker birliği, Rus elçilik kurulunun ilk takımı ve yarım ton altınla Bayazıt'a geldiğini bildirmektedir.

500 kilo altın⁶⁶ haberi Süleyman Sami Yoldaş'ın her türlü yardımın Baku'da kurulmuş olan "Türkiye Komünist Fırkası" yoluyla yapılacağı sözünün bir yalan olduğunu göstermesi bakımından önemliydi.

1920 Yazında Rusya'nın Taşnak Ermenistan'dan yana siyaseti:

T.B.M.M. Hükümeti binbir dert içindeyken, Türk-Ermeni sınırı ve türlü konularla ilgili Çiçerin'in yukarıda görülen 2 Haziran 1920 günlü önerisini bu ayın 14'ünde M. Suphi'nin 15 Haziran'da yazılmış mektubunu da 19 Temmuz'da aldıktan az sonra Bolşeviklerin Ermeniler'le yaptıkları 10 Ağustos günlü ön-antlaşmayı öğrenir. Bununla Rusya, Türk olan ve Azerbaycan'ın bir parçası bulunan Nahcivan ilini ve onun içinden geçen Şahtahtı-Culfa demir yolunu Ermenistan'a bırakmış ve böylelikle Türkiye-Azerbaycan komşuluğunu kesmiştir.

24 Ağustos'ta Moskova'da Bekir Sami (Kunduf) ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile Çiçerin arasında bir antlaşma tasarısı saptanır, ancak

⁶⁵ K.K.B., s. 836 v.d.

⁶⁶ Yetmişbin altın lira kadar eder.

aynı ayın 28'inde Rus Dışişleri Komiseri bu antlaşmanın bütünlenmesini ve beklenen yardımların yapılmasını bizim Doğu Anadolu'da Ermeniler'e toprak vermemiz koşuluna bağlar. Bu yön Ankara'da 18 Eylül'de öğrenilir.

Bu haber çok acıydı ve Rusya ile temas kurulalıdanberi onun hep ters eylem ve işlemleriyle karşılaşılıyorduk. Bolşevikler bizim iç durumumuz ve Yunan cephelerindeki yenilgilerimiz dolayısıyla bize karşı üstün bir durum takınmayı uygun gördükleri anlaşılıyordu. Şu var ki onların durumu da bozulmaya yüz tutmuştu. Ağustos ortasında Varşova yakınlarında Polonyalılar'ca yenilmiş ve haftalarca geri çekilmişlerdir. Sonda yenik durumda barış imzalamak zorunda kalacaklardır.

Ağustos ayında kendini üstün durumda gören Bolşevik Hükümeti Eylül ayından bu yana durumun değiştiğini anlayacak ve bize karşı tutumunu değiştirecektir.

Anadolu'da işleyen Komünist Propagandası:

Mustafa Suphi yukarıda birkaç kez anılan Baku "Türkiye Komünist Fırkası"nın ilk kongresinde okuduğu lâyhada Baku'dan Anadolu'nun türlü limanlarına yeniden gönderdiği propagandacıları anar (s. 28 v.d.). Bunlar arasında Nahcivan şubesi üzerinde ayrıca durarak şöyle der:

"Nahcivan'da hem *Anadolu ile muvasala ve münasebet temin etmek*⁶⁷, hem orada bir şube açılmak üzere Haziran evasıtında⁶⁸ Cemal Yoldaş ile Salih Zeki⁶⁹, Hilmi, Hakkı, Nureddin Yoldaşlar gönderilmiş ve orada bir şube açılarak arzu edilen şekilde faaliyette bulunulmuştur. Salih Zeki Yoldaş Erzurum, Sivas, Ankara ve Trabzon havalisinde faaliyette bulunması için vekâlet verilmiştir."

Mustafa Kemal'e mektup götüren Süleyman Sami Yoldaş da aynı zamanda yola çıktığına göre Haziran ortalarında Anadolu'nun "fethine" karar verildi denilebilir.

⁶⁷ Biz imliyoruz.

⁶⁸ O sırada Bolşevikler Nahçıvan'ı henüz Azerbaycan'dan alıp Taşnak Ermenistan'a vermemişlerdi.

⁶⁹ Bugün Suriye'de bulunan eski Zor sancağının mutasarrıfıydı. Orası bağımsız sancak olduğundan vilâyet ayarında önemliydi.

Salih Zeki 3 Ağustos 1920'de K. Karabekir'le görüşür. Bu general onun sözlerini Ankara'ya şöyle bildirir ⁷⁰:

“(1) Mevcudiyetimizi muhafaza ancak Bolşevik tarzı idaresini kabuldedir. Meclisi Millî'nin icraatına hanel getirmemek şartıyla yapılacak bir esas dahilinde memleketimizde komünist teşkilâtı yapmak ve bu suretle sesimizi ve şeklimizi harice duyurmak ve göstermek ⁷¹. Nihayet münasip bir zamanda Bolşevik tarzı idaresini kabul etmek”.

Görüldüğü gibi Salih Zeki, Lenin tezlerinin 11 incisini Trabzon'da Süleyman Sami yoldaşın yaptığı gibi sert biçimde değil yumuşak göstererek uygulamak istemektedir. O, ayrıca da 1 Eylül'de Baku'da “bir Türk Komünist içtimaı ⁷² yapacaklarından bu Kongreye aza olmak üzere Anadolu'dan sekiz on murahhas celbetmek” isteğinde bulunur. Salih Zeki bir de Erzurum'da açık veya gizli komünist örgütü kurmak için izin ister.

Kâzım Karabekir, verdiği karşılığı Ankara'ya çektiği telde şöyle açıklar:

“Fakat zaten münevver kimseler selâmeti Bolşevik tarzı idaresinde bulduğundan kongre için gidebilecek Albayrak gazetesi heyetiyle görüşmelerini ve bunu da hafî (gizli) olarak yapması lüzumunu izah ettim.”

Bu görüşmeden beş gün sonra Albayrak gazetesinin de sahibi olan Erzurum Maarif Müdürü Mithad ⁷³ Darülmualimîn (öğretmen okulu) müdürü Cevat ⁷⁴, ve Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Mustafa, K. Karabekir'i görüp “bir halk hükümeti kurulması zarureti bilhassa Mithad Bey” anlatır ⁷⁵. K. Karabekir de Büyük Millet Mec-

⁷⁰ K.K.B. 832.

⁷¹ Bunun anlamı şudur. Yeryüzündeki açık ve gizli komünist örgütleri Türkiye'yi övecek ve onu dilenen biçimde tanıyacaktı. Bu öneri ün kazanmak isteyen kimseler hele yazarlar için çekici görülebilirdi, nasıl ki de görüldürmüştür; ancak bir devletin bunun karşılığında Rus boyunduruğu altına girmeğe razı olacağını ummak epey büyük bir anlayışsızlıktı.

⁷² 1 Eylül'de Baku'da “Şark Milletleri Kurultayı” ve 10 Eylül'de de “Türkiye Komünist Fırkası”nın kongresi toplanacaktı. K. Karabekir bu iki toplantıyı karıştırmaktadır.

⁷³ Erzurum Mebuslarından Süleyman Necati'nin kardeşi.

⁷⁴ Cevat Dursunoğlu.

⁷⁵ K.K.B. 833-834. O sırada “Halk Hükümeti” isteyenlerin bir çoğu, her köy ve mahallece yersel şûraların (yani sovyetlerin) seçilmesini, bunların bölge ve kent şûralarını, onların da Merkez şûrasını, yani B. M. Meclisini seçmelerini düşün-

lisinin haberi olmadan bu gibi işlere girişilmeyeceği ve buna kesinlikle izin veremeyeceği karşılığında bulunur.

Bu olay Salih Zeki Yoldaşın, kısa bir zamanda en önemli mevkide bulunan iki eğitimci ile aynı derecede önem taşıyan mevki sahibi bir subayı kandırdığını veya onlarda belki içte kalan düşüncelerin açığa vurulmasını sağlayarak büyük bir başarı elde ettiğini gösterir.

Bayazıt'ta, 11. tümen komutanı ve Van Vali Vekili Cavit de ılımlı bir Şûra usulünün kabulünü komünizme karşı bir türlü savunma aracı gibi göstermesi işin aldığı çapı belirtir ⁷⁶.

Bu iş epey yayılır. Kızıl orduda apolet kalkmış diye bizde de onu kaldırıp kaldırmama bir sorun olur ⁷⁷. Erzurum'da yabancılar yerine yerli memurlar atanması da istenilmeye başlanılır ⁷⁸ ve K. Karabekir'in aklı da buna ve halk hükümeti işine az çok yatar.

Daha sonra Albayrak gazetesiyile Mustafa Suphi'nin düşünce birliğinde oldukları anlaşılacaktır ⁷⁹.

Asıl dikkate değer bir yön de o sırada ortalığı karıştırmakta en ileri giden ve sağ eğilimli Meclis İkinci Başkanı Celâlettin Arif'in Erzurum'a gelip Mithat'ın evinde kalması olmuştur ⁸⁰.

Ankara'ya gitmekten vazgeçip Trabzon'dan Rusya'ya dönen Salih Zeki Yoldaş'ın Doğu'yu karıştırdığı sıralarda Süleyan Sami Yoldaş'da Ankara'da gizli komünist örgütleri kuradurmaktaydı.

Mustafa Kemal'in Komünistlik ve Baku "Şark Milletleri Kongresi" için yapılan çağrılarla ilgili görüşleri:

Anadolu'da Mustafa Suphi, benzerleri ve adamları yoluyla Rus Hükümetinin Komintern perdesi arkasında işlettiği komünist

mekteydiler. Böyle yapmakla behemehal bir komünist yönetimi kurulması tasarlanmıyordu. Doğal olarak bunu isteyenler de vardı. O günlerde Rusya'daki Sovyet düzeninin çok geçmeden her türlü gerçek seçimi ve özerkliği bir yana iterek katı bir şahsî diktatörlük biçimini alacağı ve bunu normal bir düzen sayarak biteviye sürdüreceği (bu güne değin 55 yıl) hemen kimsenin aklına gelmiyordu. Batılı sosyalistlerin bu yoldaki uyarıları ise ya bilinmiyor veya onlara aldırılmıyordu.

⁷⁶ 10 Eylül günlü teli K.K.B. - E., s. 26.

⁷⁷ K.K.B. 860 v.d.

⁷⁸ Bk. K.K.B. - E., s. 27-28. Onun sağlık Bakanlığına çektiği 17/9/1920 günlü tele.

⁷⁹ K.K.B., s. 930

⁸⁰ Aynı eser: 929.

propagandası, Türk Hükümeti yokmuş gibi Baku Kongresine yurttaşların doğrudan doğruya ve teker teker çağrılmaları ve türlü kışkırtmalar üzerindeki düşüncelerini Mustafa Kemal, 14 Ağustos 1920'de, Erzurum ve Oltu mebuslarının Ermeni ve Gürcü saldırılarına neden karşı gelinmediği konusundaki sorularına karşılık verirken sert bir dille açıklamıştır⁸¹. Ondan birkaç parçayı aşağıya alıyoruz:

“..... biz memleket ve milletimizin mevcudiyetini ve istikbalini kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi nokta-i nazarlarımıza tabi bulunuyorduk ve kendi kuvvetimize istinat ediyorduk. Hiç bir kimseden ders almadık, hiç kimsenin muğfil mevaidine (aldatıcı vaatlarına) aldanarak işe girişmedik⁸². Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensiplerimiz, cümlece malûmdur ki, bolşevik prensipleri değildir ve bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. . . .”

Mustafa Kemal bunun arkasından ilkelerimizin ulusalcılık ve halkçılık olup bunların bolşeviklikle çatışmadıklarını, bu arada yurttaki birliğe muhtaç olduğumuzu söyledikten sonra Baku Kongresi için yapılan çağrılar dolayısıyla şöyle konuşur:

“Binaenaleyh, falan yerde falan, ve filân ve filân yerlerde yapılan kongrelere filân, filân, filân münferiden davet olunurlar ve bunlar oraya giderler ve orada mevzu bahis olan esasatı kabul eder, memleket içinde tatbik etmeye başlarsa bu doğru bir istikamet olmaz. Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, herşeye iştirak ederiz. Yalnız biz ederiz. Millet gider, yani yalnız milletin mümessillerinden mürekkep olan meclis gider ve yapılması lâzım gelen şeyi o yapar ve ancak meclis-i âlinizin salâhiyetini haiz olan memurların, herhangi bir kongrede, herhangi bir mahalde, herhangi bir cemiyette, herhangi hükümetle yapacağı temas, söyleyeceği söz, vereceği imza makbul ve muteber olmak lâzımdır. . . . .”

Yine aynı günde Burdur Mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu) nin: “Rus kuvvetleriyle ittifak edeli epey zaman olmuştur. O zamandanberi o kuvvetlerin buraya celbi düşünölmüş müdür, böyle bir teşebbüse lüzum var mıdır?” demesi üzerine Mustafa Kemal şu karşılığı vermiştir:

⁸¹ Atatürk'ün söylev ve demeçleri, C. I, s. 97 v.d.

⁸² Tek kurtuluş yolunun komünistlik olduğu propagandasına karşı söylenilmiştir.

“Neden dolayı böyle bir teşebbüs yapalım? Böyle teşebbüs var mıdır? Ne sebep vardır efendim? Kızıl orduları bizim memleketimize davet etmek teşebbüsünün bizce düşünüldüğüne zatiâlniz vakıf mıdır?”

Böylelikle Mustafa Kemal dışarıdan gelecek kuvvetlerle savaş kazanmak hayaline son vermek istemiştir. O sırada, ve Balıkesir’le Bursa’nın (8 Temmuz) Yunan eline düşmesindenberi ümit verici olmak üzere 40.000 Kırgız veya Kızıl Ordu geliyor gibi söylentiler dolaştırılmaktaydı. Mustafa Kemal buna kesin bir son vermek istemiştir.

Çok geçmeden 29 Ağustos’da Uşak Yunanlılar’ın eline düşer. Eylül başlarında Meclis ve Hükümetin Sivas’a taşınması düşünülür ve az sonra bundan vazgeçilir. Komünist propagandası da bu yenilgilerle beslenerek biteviye geliştedir.

Durum üzerinde Mustafa Kemal’in düşünceleri :

Bu düşünceleri en iyi yansıtan Mustafa Kemal’in o sırada Garp cephesi komutanı olan Ali Fuat Cebesoy’a⁸³ çektiği 14 Eylül 1920 günlü teldir. Konumuzu ilgilendiren başlıca kısımları aşağıdadır:

“4 — Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilâtı vücuda getirmek için fevkalâde faaliyete başlamışlardır. Baku’ya gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasıyla Türkiye Komünist Merkezi Umumisi ihdas ettirdiler. Tamamen Bolşevik efkârına kazanılan saf ve gayrisaf adamlardan sahilin her noktasına çıkardıkları gibi dahilen de Eskişehir ve Ankara’ya kadar göndermişlerdir. *Bunların maksatları memlekette bir inkılâb-ı içtimâl vücuda getirmektir. Bu halde memleket doğrudan doğruya üçüncü enternasyonal’a yani Rusya’ya merbut olacağından Bolşevikler hiç bir taahhüt ve muavenete lüzum kalmaksızın bizi kendilerinden ayrılmış bir hale getirmiş ve Garplularla siyaset pazarlıklarından daha kuvvetli bir vaziyet elde etmiş olacaktırlar*⁸⁴. Memleketimizin fikir ve inkılâp

⁸³ A.F.C., I, s. 472 v.d. İmler bizimdir.

⁸⁴ Bundan maksat Anadolu komünistleşince Azerbaycan’a benzeyeceğini anlatmaktır. Orada karma ve kısmen de uydurma bir komünist partisi duruma şöyle böyle egemen olarak kendisini “gerici” saydığı kuvvetlerden güya korumak için Kızıl Orduyu çağırması, Rusya da artık kendisinden saydığı Azerbaycan’ı korumayı bir “görev” bilerek ülkeyi işgal etmiştir. Ondan sonra Baku’da bağımsız görünmeye çalışan bir kukla Türk Hükümeti kurularak ülke gerçekten Rusya’ya katılmıştır. Mustafa Kemal’in imlediği yön Anadolu komünistleşirse, Türkiye

tarafı olan veya bu perde altında türlü türlü maksatlar peşinde koşan adamalrı da bu mehaliki (tehlikeleri) farketmeksizin Bolşevik teşkilâtını teşkil etmektedirler.”

Mustafa Kemal bu yazısıyla Komünist Rusya ile Ulusallıkçı Türkiye'nin karşılıklı durumlarını çok ustalıkla çizdikten sonra çarelere geçmekte ve şunları demektedir:

“5 — Biz bu ahval üzerine evvel emirde memleketi elimizde muhafaza ve ne islâhat lâzımsa Hükümet vasıtasıyla yapılarak anarşi ve inkılâp suretiyle Rus tabiiyetine mani olmak. . . . .”

Halk Hükümeti kurulmasını isteyenleri de anan telin son maddesi şöyledir:

“8 — İzahatımdan anlaşılmuştur ki, bilâ kayd-ü-şart Rus tabiiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilâtı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimize⁸⁵. Gizli komünizm teşkilâtını her surette tevkif (durdurmak) ve teb'id (uzaklaştırmak) etmek mecburiyetindeyiz. Mecliste ahiren meydana çıkan Halk zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir ictimâî inkılâbın kısmen olsun lüzumuna kani olanlardır. Bu teşebbüsün mehalikini (tehlikelerini) ihata etmemektedirler (kavramamaktadırlar). Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik olmadı. Fakat şimdi halkçılık programı altında hükümetçe bir program kabul ettik. Halk zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir. Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar hafî (gizli) bir tarzda başladıkları Yeşil Ordu teşkilâtıyla oynadılar. Bunu tevkif etmelerini kendilerine ihtar ettim. Kendi arzularını suhuletle terviş ettirmek isteyen bir takım kimseler hilekârane bir surette komünizm vesaire teşkilâtına taraftar olduğumu daima neşreliyorlar. Fakat yanlıştır. Vaziyetim arzettiğim gibi Şark veya Garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılâptan iştinâp etmek ve bilmünasebe Mustafa Suphi Yoldaşa da yazdığım veçhile ne yapılacaksa Hükümet vasıtasıyla yapmaktır. Bittabi komünizm ve bolşevizme alenen aleyhtarlığı muvafık görmem.”

Hükümetiyle hiç bir yardım ve üstlenme üzerinde görüşmeye lüzum görmeden Ruslar'ın Türk topraklarını kullanabilecekleridir. Örneğin Rusya, Ermenileri memnun etmek için nasıl Türk olan Nahcivan'ı Azerbaycan'dan alıp Ermenistan'a katmışsa Batılı Büyük Devletlerle anlaşmak için de onlarla Anadolu ve Trakya toprakları üzerinde pazarlığa girişebilecek ve kendine bu yönden çıkarlar sağlayabileceklerdir.

⁸⁵ Ruslar bize birkaç kez Anadolu'da kurulacak Komünist örgütlerinin asıl amacı o yoldan Batılı Devletlerin sömürgelerinde çalışmak olacağını inançlanmışlar ise de, tutum hiç de öyle olmamış ve bu örgütler hep Anadolu'yu Rus boyunduruğu altına sokmak için çalışmışlardır. (Bk. bu konuda A.F.C. II, s. 17).

Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi'ye karşılığı:

Mustafa Kemal, kapsamını 19 Temmuz 1920'de öğrendiği M. Suphi'nin 15 Haziran günlü mektubuna ancak 13 Eylül'de Anadolu'daki durumda az çok bir yatışıklık görüldüğü sırada karşılık verir. Sureti aşağıdadır ⁸⁶:

“Baku'da İştirakiyyun Komitesi Heyeti Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Bey ve Azadan Mehmet Emin Yoldaşlara”.

“Süleyman Sami Yoldaş vedaatıyla gönderdiğiniz 15 Haziran 1920 tarihli mektubunuzu aldım. Milletimiz kendisini hiçbir suretle temsil etmeyen İstanbul Hükümetinin kabul eylediği şerait-i sulhiyeyi reddetmiştir. Ekseriyet-i azimesi rençber ve köylüden müteşekkil olan milletimizin Garbın emperyalizm ve kapitalizm* mahkumiyetinden kendini kurtarabilmek için bunlara karşı müttehit olarak mücadele ve mübarezeye karar vermiştir.

“Türkiye İştirakiyyun Teşkilâtının da aynı kanaat ve gaye ile çalışmakta olmasını büyük bir memnuiyetle telakki ettik.

“Milletimiz Ankara'da vücuda getirdiği B. M. Meclisi ile mukadderatına bizzat ve istiklal-ı tam dairesinde vaziyet etmiştir. İşbu halk hükümetini vücuda getiren teşkilatımızın köyden itibaren nahiye, kaza, liva ve vilayet merkezlerine kadar her yerde halk tarafından intihap olunmuş birer heyet-i idaresi vardır ve bu teşkilat B. M. Meclisi Riyasetine merbuttur. İşbu teşkilat mütarekeyi müteakip Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilmiş bir teşkilâttir. Bugünkü T.B.M.M. Hükümeti işbu teşkilâttan doğmuştur ve binaenaleyh Sovyet teşkilâtı idariyesinden farksızdır. İctimaî inkılâp dahi safahat-ı lâzimesini geçirmekte olup bu inkılâbı halktan doğmuş olan B. M. Meclisi sevk-ü idare etmektedir.

“*Gerek şahsen ben ve gerekse rüfeka-yı mesaim ekseriyeti rençber ve köylüden ibaret olan milletimizin istiklâlini tesis ve temin gaye-i yegânesini takip ekmekteyiz.*

“Memleket ve milletimiz her taraftan emperyalist ve kapitalistlerin hücumlarına maruz bir halde olduğu gibi fi'len bunlara iştirak eden İstanbul Hükümetinin, Padişahına atfen, memleket dahilinde ika eylediği ifsadat-ı mütemadiyeden mütevellit mahallî ihtilâflara da

⁸⁶ F.T., s. 223 v.d.

* O evrede “kapitalizm” den maksat kapitulasyonların yarattıkları ortam içinde elde edilmiş imtiyazlardan çıkar sağlayan yabancı ortaklıklardı.

karşı koymak mecburiyetindedir. Binaenaleyh milletin vahdet (birlik) ve mukavemetini ihlâl edebilecek zamansız ve fazla teşebbüslerden tevakki etmek (sakınmak) milletimizin halâsı (kurtulması) nokta-i nazarından elzemdır. Bu lüzumu gözönünde bulunduran B.M.M. içtimaî inkılâbı sükûnetle ve esaslî surette tatbik etmektedir.

“Gaye ve prensip itibariyle bizimle tamamen müşterek olan Türkiye İştirakiyyun Teşkilâtından maddeten ve manen hakkıyla müstefit olabilme-liğimiz için teşkilâtınızın münhasıran B.M.M. Riyasetiyle tesis ve muhafaza-i irtibat eylemesi lâzımdır. Türkiye dahilinde tatbik edilecek her nevi teşkilât ve inkılâbat ancak bu kanal vasıtasıyla yapılabilir.

“Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirakiyyun Teşkilâtıyla tamamen tevhid-i mesai (işbirliği) edebilmek üzere B.M.M. nezdine salâhiyet-i tammeyi haiz bir murahhas göndermenizi ve B.M.M. tarafından Azerbaycan hükümeti nezdine murahhas olarak Bakü’ya gönderilmiş Memduh Şevket (Esental) Beyle tesis-i irtibat ve tevhid-i mesai eylemenizi rica eder ve bilve-sile samimî hürmet ve selâmlarımı takdim eylerim.”

T.B.M.M. Reisi
Mustafa Kemal

Mustafa Suphi ve onun üstleri bu mektubun anlamı üzerine eğilip ona göre davransaydılar birçok çekişme ve sürtüşmeler olmazdı. Ancak onlar yukarıda anılan Lenin tezlerinin onbirincisine saplanıp kalmışlardır ve uzun süre kalacaklardır.

Mektubun ilk üç bölümünde Mustafa Kemal görenek edinmiş olduğu gibi gerçekleri belirterek, karşısındakileri, kendi inandıklarına inandırmak istemektedir. Bu düşünce ile her iki yanca güdülen amaçla kurulan örgütler arasında benzerlik olduğunu belirtmiştir.

Dördüncü bölümde bağımsızlık üzerinde direniyor ve örtülü olarak “bizi Moskova’ya bağlamaya kalkışma” diyor.

Beşinci bölümde, bu iç ve dış savaş sırasında ulus içinde ayrılıklar doğuracak ve birliği bozacak davranışlardan sakınılmasını istiyor.

Altıncı bölümde her ne yapılmak isteniliyorsa T.B.M.M. Başkanlığıyla anlaşarak yapılmasını ve dolayısıyla yurt içine bir sürü propa-gandacının salınmamasını anlatıyor.

Son bölüm ise Türkiye işlerinin Ankara’ya gönderilecek tam yetkili murahhas yoluyla ülke içinde kararlaştırılmasını istiyor.

Çok kez yazılıp söylenildiği gibi Mustafa Suphi Ankara’ya çağrılmamıştır.

Baku Kongreleri:

Eylül 1920'de Baku'da iki kongre toplanır. Birincisi 1-5 Eylül arasındadır. Resmî adı “Şark İllerinin Birinci Kurultayı”dır, ve bizde anılan hep budur. Bunda Üçüncü Enternasyonalin en ünlü önderleri, yazarları, konuşmacıları bilinen komünist edebiyatını yaparlar. Mustafa Suphi onda pek belirli bir iş görmez.

İkincisi “Türkiye Komünist Fırkası”nın ilk kongresidir. 10 Eylül'de başlar. Onun üzerinde duracağız.

Mustafa Kemal, M. Suphi'ye demin anılan 13 Eylül günlü mektubu yazdığı sırada bu iki kongrede olan bitenleri öğrenmemiştir.

“Şark İlleri” Kongresi konumuzun dışında olmakla birlikte, öbür kongreye yönerge vermesi ve Lenin tezlerini hatırlatan bir uyarma sayılması bakımından Türkiye işleriyle doğrudan doğruya ilgilenmekle görevli olan kimselerden her iki kongrede de söz alan Üçüncü Enternasyonalin Merkez Komitesi üyesi Pavloviç Yoldaşın şu sözlerini anacağız:⁸⁷

“Eğer Hindistan'da, İran'da, Türkiye'de muharebe, hâkimiyetin başında kendi sermayedarlarının, kendi mülk sahiplerinin ve millî parlamento ile millî âyanın kalması neticesini doğuracaksa halk kütleleri birşey kazanmış olmayacaklardır.”

Doğal olarak Pavloviç'in ağzıyla Rus Hükümetinin istediği Türkiye'nin de, Azerbaycan gibi, Rus komünist bürokrasisine bağımlı olan yerli ve yabancı karma bir takımca yönetilmesidir.

Türkiye Komünist Teşkilâtının⁸⁸ birinci kongresi 10 Eylül 1920 Cuma günü saat beş de Baku'da Kızıl Ordu kulübünde toplanır. Kongreye tam oy sahibi 32 ve danışman niteliğinde (istişari) oyu olan 42 kişi katılmış olup üyelerin en büyük kısmı Türkiye'nin türlü yerlerinden gelmiştir. Görüldüğü gibi Komünist Büyüklerinin tam güvenini elde etmiş ancak 32 kişi bulunabilmiştir.

Mustafa Suphi açış söylevinde⁸⁹ Komünizmi ve Kızıl Orduyu bol bol över, bu arada Türkiye ile ilgili olarak şunları da der:

⁸⁷ Ş. I., s. 46. Sütün 2.

⁸⁸ Bu teşkilât bu kongrede fırka (parti) biçimine resmen girecektir.

⁸⁹ Kongrede söylenenler “Türkiye Komünist Fırkasının Birinci Kongresi” adlı eserde az çok tutanak niteliğinde sayılacak genişlikte yayımlanmıştır (Türkiye Komünist Fırkası neşriyatından, Baku 1920). Kapakta “Birinci İçtima” denilmekte ise de eser bütün birleşimleri anmaktadır. İmler bizimdir. T.K.F.B., s. 4 v.d.

“Türkiye’deki son vakaları tetkik etseniz, gelen arkadaşları dinleseniz, fırkamıza gönderilen mektupları görseniz, memleketimizin son ümidinin bolşevizmde olduğu kanaatini anlarsınız.”

Daha sonra konuşmacı megalomanyasını açığa vurarak şöyle der:

“Rusya proletaryası öyle bir inkılâp ordusu vücuda getirdi ki cihanı hayran bıraktı. İşte bu inkılâp şimdi demir ellerini Şarka uzatıyor, Şark siyaseti Üçüncü Beynelmilelin ruznamesinde (gündeminde) birinci maddeyi teşkil ediyor. Bu meselede ençok alâkadar olanlar şüphesiz bizleriz. Biz Türk Komünistleri bu hareketin kıymetini bilmeli, tarihin kayd edeceği bu fırsatı iyi takdir etmeliyiz. Biz de kendi memleketimizde Avrupa emperyalizminin, haricî ve dahilî düşmanların haddini bildirmeliyiz. *Bütün bu arzularımızı tasavvur ve temenniden hakikat haline koyacak bu kongredir. Türkiye Komünist Kongresi Rusya’dan uzanan bu demir elleri tutabilecek kuvvetler yetiştirecek ve fırkamız yalnız Türkiye’de değil bütün Şark’da inkılâbın alemdarı olacaktır.*” (Alkışlar)

En önemlisi Azerbaycan’ın baş yönelticisi durumunda görünen Neriman Nerimanof’un ki olmak üzere daha birçok demeçler olur, fahri başkanlığa Lenin, Troçki, Zinovief ve Stalin oybirliğiyle seçilir⁹⁰, tebrik telleri okunur ve birleşim sona erer.

İkinci birleşim 11 Eylül’de “Kırmızı Gençlik kulübünde” yapılır. Oy sahibi yoldaşların adları okunup tümü kabul edildikten sonra “Heyet-i Riyaset” yani Başkanlık Divanı seçilir. Orada doğal olarak Mustafa Suphi bulunduğu gibi Ahmet Cevat Emre’den ayırt edilebilmesi için adının yanına hep “Erzurum delegesi” sözü katılan Cevat (Dursunoğlu) da bulunmaktadır⁹¹.

Âbid Alîm yoldaş adında biri bilinen komünist biçimde acun durumunu inceledikten sonra söz, Anadolu’nun durumunu bildirmesi

⁹⁰ Bu sıra, o anda Bolşevik Büyüklerinin önem sırasını gösterir.

⁹¹ Dursunoğlu’nun durumu bu yazar için çözümlenmemiş bir bilmece gibidir. Aramızda dostluk vardı ancak bu yönü kendisine doğrudan doğruya sormayı uygun görmedik. O, birçokları gibi bir süre kominizme inanmış sonra bunun uygulanmasını görerek ondan yüz mü çevirmişti, yoksa Baku’ya görevli olarak mı gitmişti ve bunu belli etmemek için mi arasında kongrede çok ateşli konuşmuştu? Bizce onun o evredeki inançları bakımından en üstün olasılık kendisinin komünistliğe değin gitmeyen ancak sovyet biçimde seçimler yapılmakla birlikte ana çizgileri belirsiz bir “halk yönetiminin” kurulmasına yatıktı. Doğal olarak ilk zamanlarda Rusya’da yapılagelen gerçek seçimi düşünüyordu. Daha sonra, bu tereddütlü evreden önce olduğu gibi, yine tam Atatürk’çü olacaktır.

için, Erzurum delegesi Cevat yoldaşa verilir. Söylevinin birkaç noktası aşağıdadır⁹²:

“..... Antanta⁹³ tarafından ise harbin bütün ağırlıkları Anadolu fakir halkının boynuna yüklenmiştir. Memleket ve bundan en ziyade müteessir olan Anadolu fakir ve rençber halkının kalbinde büyük bir galeyana vardır; bu gün İstanbul ve İngiliz Hükümetine karşı başlayan harekâtı da o galeyana doğurmuştur (alkışlar). Bu harekâtın başında müdafaa-i nefis esas idi. Fakat sonra bu harekât içtimaî, sınıflı inkişaflara mazhar olarak inkılâbî mahiyete girdi. Şiarları (belgileri) iki idi : Biri memleketi Garp emperyalistlerine teslim etmemek; diğeri ordu arkasında milleti soyan tufeylilere (asalaklara) karşı mübareze. İlk kongrede buna karşı kararlar verildi⁹⁴.

“İşte bugün Anadolu canıyla başıyla memleketi müdafaa etmekle beraber inkılâp yalnız temiz adamları iş başında buldurmaya çalışıyor. Sanadid-i İttihat ve dalaveracı yeni milyonerlerden⁹⁵ hiç biri hareketin içine sokulmamıştır.....”

Millî mücadeleyi boğmak için İstanbul Hükümetiyle İngilizler'in çabalarını andıktan sonra Cevat şöyle devam eder:

“..... Böylece Anadolu'da dahilî ve sınıflı cidal ilk adımını atmış demektir (alkışlar). Bu mübareze ve hareket-i mühimme buhranlar içinde gittikçe kuvvet bulmakta ve halk arasında yayılmaktadır. Fukara halkın hukukunu müdafaa için Hükümet masarifatının mühimce kısmını zengin sınıflara yükletmek istemişti. Zenginler irticaî kuvvetler yarattılar, fakat halk kütlesinin bütün azameti önünde bu kuvvetler kâmilten erimektedir (alkışlar).

“Anadolu hareketi başta Rusya inkılâbının mahiyetine vâkif değildi, fakat son zamanlarda bütün hakikat anlaşılmaya başlamıştır. Anadolu'da sol sosyalistlerin efkârını neşreden gazeteler vardır. Erzurum'da çıkan Albayrak halkı inkılâba doğru götürüyor. Hareket günden güne inkişaf ediyor. Komünist fikir ve teşkilâtları gittikçe kuvvet buluyor. *İşte Anadolu'nun hakikî vaziyeti*⁹⁶ *Anadolu, şimdiki*

⁹² T.K.F.B.K., s. 14 v.d.

⁹³ İngiltere, Fransa, İtalya.

⁹⁴ Erzurum Kongresi.

⁹⁵ İttihat ve Terakki Büyükleriyle 1914-1918 genel savaşında zenginleşenler ve bunlara karşı Sivas kongresince alınan karar imleniyor.

⁹⁶ İmler bizimdir.

Hükümeti son ideal Hükümet olarak kabul etmiyor. Zaman gelecek halk emeline muvafık hükümet şekline de nail olacaktır. Anadolu Rusya'dan, içtimai inkılâptan büyük müzaharetler bekliyor. Anadolu başladığı bu inkılâp hareketleriyle yalnız kendisi için değil bütün beşeriyet için selâmet vaat ediyor.” (Alkışlar.)

Konuşmasını bitirince Cevat bir soru üzerine şunları söyler:

“Mukaddema halkın makam-ı hükümdarîye karşı büyük hürmeti vardı; her şeyini oraya medyun (borçlu) ad ediyordu; fakat Şark vilâyetlerinde bu fikir tamamen değişmiştir. Çünkü halk, Padişahın, memleketi ne felâketlere sürüklediğini görmüş ve şimdi halâskâr olarak kendi kendini meydana atmıştır.” (Alkışlar.)

Cevat'ın bu söylevinden sonra kararlara geçilir ve bunlar 5 maddede toplanır⁹⁷.

Birinci madde acun durumunun bilinen komünist anlayışına göre incelenmesidir.

İkinci ve üçüncü maddeler aşağıdadır (İmler bizimdir):

“M. 2) Bütün beşeriyetin komünizm devrine girmesi ve içtimai inkılâbın muzafferiyet-i katiyyesinin temini ve dünya inkılâp kuvvetlerinin aynı galebeye doğru gidebilmesi için *bütün inkılâbî kuvvetlerin umumî bir merkeze raftı (bağlanması) lâzımdır*”.

“M. 3) *Rusya komünist inkılâbı, tarihi, kuvvetli teşkilâtı ve Kızıl ordusuyla bu merkez rolünü tabiatıyla ifaya kadir ve Moskova'da teşekkül eden 3. Beynelmilel ise dünya inkılâpçı kuvvetlerinin nâzım ve rehberi heyeti vazîfesini görmeğe lâyıktır.*”

Dördüncü madde Anadolu devriminin önemi üzerinde durmaktadır. Beşinci madde ise Lenin'in 11. tezine uygun olarak şöyledir:

“M. 5) *Türkiye Komünist fırkası bir taraftan Türkiye'de emperyalizme karşı olan bu hareketin derinleşmesine yardım etmekle beraber diğer taraftan rençber işçi halkın asıl maksadı ve son emeli olan çalışanlar hâkimiyetini elde etmek esaslarını hazırlamak için bezl-i mesai edecektir.*”

Bu kararlar Mustafa Kemal ve her hangi ulussever bir Türk için kabulü imkânsız şeylerdi. Türkiye devrim hareketi Moskova'ya bağlanılıyor ve onun yönetimi altında o günkü Türkiye Hükümetinin devrilmesine çalışılmaya karar veriliyordu.

Bu yolda Komünistlere görünürde olsun, başarı umduran haberler de eksik değildi. M. Suphi okuduğu uzun lâyhada şunları da demişti⁹⁸:

⁹⁷ T.K.F.B.K. 16 v.d.

⁹⁸ T.K.F.B.K. s. 31 v.d.

“Türkiye’de kumandan ve vali bey ve paşalar da dahil olduğu halde bolşevizmin halâskâr bir kuvvet olarak telâkki edildiğini söylemek doğru olur. Yalnız büyük memurlar komünizmin Türkiye’de tedricen ve yukarıdan aşağıya doğru muhayyel bir usulde tatbiki mümkün olacağını düşünmekte, amele ve askerler ise harbin, müdafanın en büyük ağırlıkları kendi sırtlarına yüklediğinden ve zengin sınıfların kendilerini yine istedikleri gibi soyduklarından şikâyet ederek buna nihayet vermek için çare aramaktadırlar.

“Hulâsa Antanta’ya karşı son azm ve kararıyla mücadeleye girişen Anadolu, içtimaî inkılâp için Şarkın hiç bir tarafında görül-meyen istidatlar göstermektedir. Anadolu’nun, Trabzon, Erzurum, Eskişehir gibi şehirlerinde komünistliği alenen müdafaa eden “Albayrak”, “İşçi” namlarıyla muhtelif gazeteler çıkarılmış ve İstanbul’da komünist arkadaşlarımız tarafından “Kurtuluş” isminde bir de mecmua neşrine muvaffakiyet hasıl olmuştur.....”

Bu lâyihayı yazan, onu alkışlayan ve yukarıda Türkiye’yi Moskova’ya bağlamaya karar verenler Azerbaycan’da olan bitenleri görüyorlardı ve Anadolu’ya geçecekleri zamana değin daha da göreceklendir; amma yine de Azer Türkler’ine acımadıkları gibi aynı duruma düşürmeye çalıştıkları Anadolu Türklerine de acımayacaklardır. Tek amaç, Neriman Nerimanof nasıl Azerbaycan’da Rus kuklası olarak işbaşına geçmişse Mustafa Suphi’nin de arkadaşlarıyla birlikte aynı “mutluluğa” erişmesiydi.

Bu kararlara varıldığı sırada Ankara ile anlaşmadan bir şey yapılmamasını isteyen Mustafa Kemal’in karşılık mektubu henüz alınmamıştı. Ancak o alındıktan sonra da tutumda hiçbir değişiklik yapılmayacaktır.

Türkiye - Rusya karşılıklı durumunun Türkiye’den yana değişmesi :

Yukarıda görüldüğü gibi Bolşevikler, 10 Ağustos’ta, Taşnak Ermeniler’le bir ön-anlaşma yapmışlar ve bir Türk ülkesi olan Nahcivan’ı Azerbaycan’dan alıp onlara vermişlerdi. 28 Ağustos’ta da Çiçerin, Bekir Sami (Kunduh) den aynı Ermeniler için Doğu Anadolu’dan bir parça verilmesini isteyip gelecekteki Türk-Rus ilişkilerini bu isteğinin yerine getirilmesine bağlamıştı. Bu haber Ankara’ya 18 Eylül’de varmış ve çok kötü etki yapmıştı. Daha sonraları Ruslar

bu isteği Ermeniler'i tutan Batılı Sosyalistlere yaranmak için ileri sürdüklerini söyleyeceklerdir.

Ancak bir takım olaylar, Ruslar'ı Türkler'e oranla üstün durumda gösteren manzarayı bozacaktır.

İngilizler Temmuz 1920 ayında Batum'u boşaltmışlardı ve Kafkas'ta hiç birlikleri kalmamıştı. Dolayısıyla Ermeniler artık Batılı Büyük Devletlerden bir yardım bekleyemezlerdi.

Polonyalılar Ağustos ortasında Ruslar'ı bozup uzun süre kovalamışlardı. 18 Eylül'de Polonyalılar üstün durumda olarak bir bırakışma imzalanır, ancak Rusya o cepheden kuvvet çekemez durumdadır. Barış ise 18 Mart 1921 de imzalanacaktır.

Eylül 1920 ayında Kırım'da yerleşmiş bulunan çarçı general Wrangel de başarılı saldırılarda bulunur. O ancak Ekim sonlarında yenilebilecektir.

Mayıs 1920'den beri Londra'da İngiltere ile hem genel, hem de tecimsel bir anlaşmaya varmak için görüşmeler yapan Bolşevik heyeti Eylül'de bir hakarete uğrar ve bir süre konuşmalar durur. Bunun nedeni heyetin üyesi olan ve bilinen biçimde propagandalardan sakınmayan Parti büyüklerinden Kamenef, Eylül ayında hükümetiyle temas için bir süre Londra'dan ayrılacağı sırada İngiliz Hükümetinden bir daha geri dönmemesi ihtarını alır. Bu olay ve az önce de İngiltere basınında Bolşevik heyetine karşı yapılan saldırılar iki Hükümet arasında yeni bir soğukluk doğurur.

Bütün bu olay ve haberler üzerine⁹⁹ Kafkas bölgesinde ne Rus, ne de İngilizler'den çekinecek bir neden kalmadığına inanan Mustafa Kemal, K. Karabekir'e arkası kesilmeyen Ermeni saldırılarına karşı giderek savaşa başlamak buyruğunu verir. Ordu 28 Eylül'de harekete geçer, bir gün sonra Sarıkamış alınır ve gelecek olaylar da bu ordunun gücünü belirtir.

Bundan böyle Türk-Rus ilişkileri 1945 yılına değin muhafaza edecekleri yeni biçimlerini alırlar ve olaylar hep Ankara'dan yana gelişir.

17 Ekim'de Damat Ferit çekilip Tevfik Paşa sadrazam olur (22 Ekim), bu ayın 30'unda Kars ve 7 Kasım'da Gümrü (Aleksandropol-

⁹⁹ Moskova ve Baku haberleri arada demir yolu ve telgraf bağlantıları henüz kurulmamış olduğundan ancak bir kaç haftada alınabildiği halde Batı Avrupa haberleri hemen günü gününe Ankara'ya varıyordu.

Leninakan) alınır. Bir gün önce Ermeniler bırakışma istemişlerdi. Ayın 18'inde bu anlaşma ve 3 Aralık'ta Gümrü de barış antlaşması imzalanır. Tevfik Paşa Hükümetinin iki üyesinin İzzet ve Salih Paşaların Anadolu'ya gelmeleri de aynı güne rastlar ve bu olay Rusları epey kuşkulandırır.

Arada Bolşevikler ezik Ermenistan'a saldırıya koyulmuşlardı. Taşnakları devirip bir komünist hükümetini işbaşına geçiriler. Gürcistan'da da aynı işi görmek isterlerse de başaramazlar ve bu ülkenin komünistleştirilmesi işini durulmuş olan Polonya cephesinden birlikler getirildikten sonra 1921 Şubatında gerçekleştirebileceklerdir.

Bundan sonraki bir takım olaylar da Türkiye ve Rusya arasındaki dengeyi bizden yana değiştirecek nitelikte olur. 10 Ocak 1921'de Birinci İnönü vuruşması kazanılır. Bu ayın 25'inde Sevr antlaşmasında yapılacak değişiklikleri görüşmek üzere Londra'da toplanacak konferansa Ankara delegelerinin de katılması Büyük Devletlerce istenilir.

Bütün bu olaylar şu yönleri açığa vurmuştu. Türk ordusu yeniden canlanmıştı. Doğu'da ezici ve Batı'da karşı koyacak bir gücü vardır. Millî Mücadeleyi yöneltenler üzerinden Padişahın aforozu İzzet ve Salih Paşaların gelmeleriyle, Büyük Devletlerinki de Londra'ya çağrılmakla kalkmıştır. Buna göre artık T.B.M.M. Hükümetine şurada referandum yapacaksın, Ermeniler'e şu yerleri vereceksin, seni yıkmak amacını güdecek bir komünist partisinin kurulmasına izin verirsen sana yardım ederiz gibi saygısız önerileride bulunması zamanı geçmiştir. Rus hükümeti bunu anlayacak ve resmî temaslarda çok saygılı olaksa da elaltından çalışan propagandacılarına, Mustafa Suphî takımına, hattâ Anadolu'daki bazı resmî işyarlarına artık sakıncalı davranmaları için kesin buyruklar vermeyecektir veya bunların tutumu o sanı uyandıracak nitelikte olacaktır. 1920 yılının Temmuz ayı boyunca ta Ağustos ortalarına değin Lenin, İngiltere ile yarı resmî müzakereler yapadurur ve elaltından ora işçilerini kışkırtırken ordularını bozduğu Polonya'yı ele geçirip komünistleştirmek, onun arkasından da kaynaşan Almanya'da aynı şeyi yapıp komünizmi Batı Avrupa kapılarına dayamak hayalini beslemişti. Anadolu'da da buna benzer ümitler beslediğini sandıran bir tutumu olmuştu. 1921 başlarında artık bu gibi hayaller arkasından koşmayı bırakacaktır.

Millî Mücadeleye el koymak isteyen başı dışarıda öbür akımlar:

Ruslar'ın komünistleştirme adı altında Türkiye'ye ergeç el koyma denemelerine kâh karşın, kâh paralel olarak İttihatçı denemeleri de olmuştur.

Bırakışmanın başlarında İttihatçılar arasında Talât Paşa azçok baş gibi görünür, türlü mektuplaşmalardan Enver ve Cemal Paşaların hareketlerini onun yönelttiği duygusu doğar. Ancak bu uzun sürmeyecektir. Enver, Rusya'ya gelip kuvvet kaynağıyla temasa geldikten sonra baş olmak isteğine kapılacaktır.

İttihatçıların Millî Mücadeleye el koyma denemeleri balşlıca iki evreye ayrılır. Talât ve Enver Paşaların evreleri:

Talât Paşa evresi:

O, birkaç kez Mustafa Kemal'e haber yollayarak onun istek ve buyruğu dışında hiç bir eylem ve işlem de bulunmayacağını inancalamış ise de bu sözünde durmamıştır. Cemal Paşanın Talât Paşaya Moskova'dan gönderdiği 5 Temmuz 1920 günlü mektuptan aşağıya koyduğumuz parça bunu gösterir¹⁰⁰:

“Dr. Baha'nın burada bana söylediğine nazaran İttihat ve Terakki Cemiyeti İhtilâliyesi memlekette yeni bir program ve yeni bir nizamname ile hafî (gizli) olarak ihya olunmuş (diriltilmiş). Bunun ne programı ve ne nizamnamesini bana göndermediğinize teessüf ettim. Maahaza Cenab-ı Hak müteşebbislerini maksatta muvaffak etsin demekten kendimi alamadım”.

İttihatçı Büyükleri arasındaki mektuplaşmalardan Talat Paşa kolunda da Parti'yi diriltmek, program yapmak ve Anadolu'ya girmek konukları üzerinde türlü çalışmalar olduğu anlaşılıyor. İki örnek daha verelim.

Eski Sadrazam 5 Kasım 1920'de Cavid'e gönderdiği bir mektupta şunları der:

“Bizim Kör Ali Bey de bir program göndermiş. Eyüp Sabri dahile girmek zamanının geldiğine kani isek zemini ihzar için yazmaktığımızı rica ediyor. Teşkilatın ihyasına dair fikirlerimi yazdım.

¹⁰⁰ T. M. Tanin 26/12/44, Tefrika 79. Baha diye anılan kimse İttihat ve Terakki Genel Merkezi üyelerinden Dr. Bahaettin Şakir'dir.

Program için bir müddet sonra cevap vereceğimizi söyledim. Şeref Beyle program üzerinde biraz çalışacağız. İkmalinden sonra reyini almak üzere sana da gönderirim”*

Talât Paşa öldürüldüğü sırada işleri pek ilerletmişe benziyor. Onun öldürülmesi olayını ayrıntılı olarak Cavid’e, Rüstem takma adıyla bildiren Dr. Nazım öldürücü Tayleryan için şunları demektedir.

“Talât’tan intikamını almak için dünyayı dolaştığını söyleyip duran bu milliyetperver katil ne için o sıralarda bu katli irtikâp etmedi de *tam Talât’ın kabine teşkili için resmi gayri resmi mehafilde çalışıldığı bir zamanda irtikap etti*. Bizce bu vakada Ermenilik exploitler edilmiştir (sömürülmüştür) Fakat saik başka şeydir. . . . Ben bu işte her şeyden ziyade Yunan parmağını ve parasını görüyorum. Belki aldanıyorum”**

Enver’in Ruslar’la çalışmasına karşılık Talât’ta son gününe değin İngilizlerle teması kesmemiştir. Yukarıda imlediğimiz kısım konumuz dışında kaldığından onun açtığı ufuklar üzerinde bu yazımızda durmayacağız.

Dr. Baha Şakir’in Cemal Paşa’ya verdiği haberin Anadolu’daki İttihatçı çalışmalarıyla ilgili kısmı şüphe götürmez ve bu yönü o sırada orada yaşamış olanlar bilirler. Program konusuna gelince onun daha sonra son biçimini alacağı Talât Paşa’nın demin anılan mektubundan anlaşılıyor. Çok geçmeden bu iş üzerinde onunla birlikte çalışmış olan Mustafa Şeref Özkan Ankara’ya gelecek ve eski Sadrazama bağlı İttihatçılarca önder sayılacaktır.

Bu siyasal ortam içinde Baku’dan Erzurum’a gelen Küçük Talât ile Nail’in¹⁰¹ oradan Bolşeviklerin tutumu ve Baku kongresi hakkında, 20 Ekim 1920’de birlikte imzaladıkları bir raporu Mustafa Kemal’e sunarlar¹⁰². Raporun konumuzu ilgilendiren başlıca kısımları şunlar-

* T.M., Tanin 7/12/44 (tel. 58) Kõr Ali İstanbul’da İ. ve Terakki büyüklerindendi Eyüp Sabri Talât Paşa’nın en yakını olup o sırada T.B.M.M.’de Eskişehir Mebusu idi. Şeref Bey (Mustafa Şeref Özkan) Talât Paşa Kabinesinde Ticaret ve Ziraat Nazırıydı. Cumhuriyet devrinde de Bakanlık edecektir.

** T.M. Tanin 8 - 10/11/44)tel. 24)

¹⁰¹ Küçük Talât’ın Anadolu’ya girebilmesi için Enver ve Halil, K. Karabekir’e başvurmuşlardır. K. Talât Erzurum’dan Trabzon’a gider ve Nail çok geçmeden Ankara’ya gelir. Orada var gücüyle ve başarılı olarak Bolşevik düşmanlığı yapacaktır. Bunların birincisi İttihat ve Terakki Genel Merkez üyesi, ikincisi de Trabzon katibi mesulü idiler. Nail, İzmir suikastından sonra asılacaktır.

¹⁰² Metin: K.K.B. - E., s. 41-47. İmler bizimdir.

dır: A) Komünizmin niteliği; B) M. Suphi takımının kötülüğü; C) Türkiye’de bir sol hareketin ve halkın daha geniş ölçüde yönetime katılmasının gerekli olduğu; D) Halk arasında bilinçli, geniş ve güçlü bir teşkilât kurmanın zorunluğu.

Raporda Komünizm ve sınıflar arası savaş için şöyle denilmektedir:

“Bir de Sovyet Hükümeti nazarında vatandaşlık hakkına malik olanlar, yani intihap etmek ve intihap olunmak hakkını haiz bulunanlar ise yalnız ameleler, yarım proleter addedilen çalışan fakir köylüler, askerler, bahriyeliler, Sovyet müstahdemini, Sovyetten hizmete alınan veya hizmet kabul eden muallimler, doktorlar, mühendislerden ibarettir.

“Türkiye’nin bu günkü buhran ve mücadele ânında ne sınıfı mübareze¹⁰³ ihdasına ve ne de yeni bir Kızılordu teşkiline imkân vardır. *Memleketin, nisbî dahi olsa, vahdetini ve kwam-ı içtimaiyesini ihlâl edecek (bozacak) her hangi bir mübareze-i dahiliyye ve sınıf mübarezesinden bizzarur doğacak vatandaş muharebesi Türkiye’nin mutlak surette mahvını intac edeceğini söylemek zaittir. Rusya’da, Türkistan’da, Şimalî Kafkas’ta, Başkırdistan’da, Azerbaycan’da, Hive ve Buhara’da ve İran’ın küçük bir kısmında tahaddüs eden ahval ve vekayı cidden mahuf (korkunç) ve şayanı teessüftür.*”

Raporda Mustafa Suphi takımı için şöyle denilmektedir:

“..... Baku’da ahiren kongresini akdederek fırka (parti) haline geçen Türkiye Komünist teşkilâtı aza ve erkânı ise mahiyeti fikriye ve ahlâkiyeleri itibariyle insanı derin derin düşündürecek bir manzara göstermektedir. İstitraten (arada) şunu da arz ederiz ki mevsuk bir menba’dan aldığımız malûmata nazaran Ankara sefiri Elyava’nın¹⁰⁴ Moskova’dan avdetini müteakip Türkiye İştirakiyyun Fırkası Anadolu’ya hareket edecektir¹⁰⁵. Altı aylık veya bir senelik bütçesini tanzim etmiş ve tahsisatını Azerbaycan Merkezî Komitesinden¹⁰⁶ almıştır. .”

¹⁰³ Osmanlı kitabesinde ya “mübareze-i sunuf” veya “sınıflar mübarezesi” denirdi. Yazarların bir iki yıl Baku’da kalınca Azerbaycan kitabetine uymaları dikkate değer.

¹⁰⁴ Başta onun elçi olarak Ankara’ya gönderilmesi düşünülmüş ise de sonra daha az önemi olan Mdivani gönderilmiştir.

¹⁰⁵ İki ay sonra M. Suphi ve takımı Kars’a varacaktır.

¹⁰⁶ Tamamiyle Rus buyruğu altındadır.

Raporun yukarıdaki parçalarından anlaşılan şudur: Komünizm kötü bir şeydir, sınıf tahakkümü üzerine kurulmuştur, bu sırada Türkiye de her hangi bir sarsıntı ve iç savaş öldürücü olur. M. Suphi ve takımı da kötü kişilerdir.

Küçük Talât, bu inançlarını kapsayan raporu 20 Ekim 1920'de imzalamıştır. Aradan yedi ay geçmeden aynı kimse 16 Mayıs 1921'de Halil Paşa'ya gönderdiği mektupta¹⁰⁷ M. Suphi'yi korumaya çalıştığını ve: "Kardeşim (. . . .) tam manasıyla bir inkılâba, kanlı bir inkılâba hazırlanalım" demektedir.

Arada tek değişen şey Küçük Talât'ın patron değiştirmiş olmasından ibarettir. Talât Paşa öldürülünce yerine Enver geçmiş ve Anadolu'ya elkoyma işini az sonra göreceğimiz gibi Rus Hükümetinin kıskırtması üzerine ve ona dayanarak zorla yapmaya kararlaştırmış olmasıdır. Bu yeni duruma göre Ruslar'a yaranmak gerekiyordu. Halil Paşaya gönderilen mektup sözde ona gönderilmişti. O, aslında Baku'dan bu işleri yönetecek olan Bolşevik görevlileri için yazılmıştı. Onların gözüne girmek isteniliyordu. M. Suphi olayından sonra Trabzon'a gelmiş ve Anadolu'da bir çok subay, işyar ve kimselerle ilişkisi ve haberleşmesi olan Halil Paşa, aradan üçbuçuk ay geçtikten sonra, olup bitenleri Küçük Talât'tan öğrenmeye muhtaç değildi. Hele ki Enver'in eniştesi olan Albay Kâzım (Orbay) 10 Haziran 1921'e yani Küçük Talât'ın anılan mektubundan üç hafta sonraya değin, Şark Cephesi'nin Kurmay Başkanı bulunuyordu, Enver, Halil ve onların Anadolu'daki adamlarıyla şifre ile haberleşip duruyordu. O, Ankara'nın direnmesi üzerine görevinden alınıp merkeze gönderilecektir¹⁰⁸.

Yukarıda anılan 20 Ekim 1920 günlü Küçük Talât - Nail ortak raporunun "C" ve "D" başlıkları altında özetlediğimiz kısımlarında ileri sürülen düşünceler hizmet sunmayı isteyen bir biçimde yazılmıştır. Mustafa Kemal bu işi onaylasa şu veya bu çapta canlandırılan yahut yeniden gizlice genişletilen eski İttihatçı örgütü, kurulacak yeni örgütün içine sızacak ve günün birinde duruma egemen olmak olasılığını Talât Paşaya sağlayacaktı. Böylelikle on yıl içinde Osmanlı İmparatorluğunu batırıp Avrupa'ya kaçanlar yeniden işbaşına geçebileceklerdi.

¹⁰⁷ B. Şevket Süreyya Aydemir'in 21 Temmuz 1971 günlü Milleyet'te parçalarını verdiği mektup.

¹⁰⁸ Bk. K.K.B. s. 936, İbrahim Tali' (Öngören) raporu ve s. 973.

Konumuz bakımından raporun anılan kısımlarının önemli olan başlıca yönleri şunlardır: 1) Raporun M. Suphi takımının Anadolu'ya gelmesinden iki ay önce bir uyarı niteliğinde olarak verilmiş bulunması; 2) O takım henüz işe başlamadan, komünizm tehlikesini önlemek amaç veya bahanesiyle, az sola eğilimli, ancak bolşevik olmayan ve yurt dışında bir temele ve kuvvet kaynağına dayanmayan, görünürde Mustafa Kemal'e bağımlı güçlü bir Türk örgütünün kurulmasının önerilmesi.

Buna göre o sırada Anadolu'da İttihatçılarla Bolşevikler iki önürdeş durumunda idiler ve M. Suphi takımının 28/29 Ocak 1921'de öldürülmesi bu evrede olmuştur. O evreyi kapatıp yenisini açan olay Talât Paşa'nın 15 Mart 1921'de öldürülüp İttihat ve Terakki dümeninin Enver'in eline geçmesidir. Bundan sonra Mustafa Kemal'e bağlı olmayan İttihatçılar eski Osmanlı Harbiye Nazırının bolşeviklere dayanarak yapmaya çalışacağı "inkılâp" da doğal olarak bu sonuçularla işbirliği yapmak zorunda bulunacaklardır. Küçük Talât'ın Halil Paşa'ya gönderdiği 16 Mayıs 1921 günlü mektup bu ikinci evrede yazılmıştır.

Mustafa Kemal ise ne Talât'ın, ne de, M. Suphi'yi kullananların oyununa gelecek bir kimse değildi. Rapor okunmuş ve saklanmıştı.

Çok geçmeden M. Suphi ve arkadaşları Anadolu'ya gelecek, sınır dışı edilecek ve bilinen sonuca uğrayacaklardır.

Enver'in Talât Paşa Çalışmalarına paralel çabaları ve ondan ayrılmak eğilimi:

Talât Paşa'nın belli etmeden adamlarını Anadolu içinde örgütleterek Millî Mücadeleye el koymaya çalıştığı sıralarda Enver bu işi askerce yapmayı düşünüyordu. Bunun için Ruslar'dan Türk Cumhuriyetleri askerleriyle kurulmuş Müslüman bir iki tümenin kendi buyruğu altına verilmesini ister. İleri sürülen amaç bunlarla Yunanlar'ı yenip Anadolu'dan kovmaktır. Bu konuda amcası Halil Paşa onun aracısındır. Kasım 1920'de Enver'in Berlin'den ona gönderdiği mektuplarda bu tümenler verilmezse kendi başına Anadolu'ya geçeceğini, oradaki örgütle iş göreceğini yazar¹⁰⁹. Birçok konuşmalardan sonra Halil Paşa Rus Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan'la 11 Ocak

¹⁰⁹ A.F.C. II, s. 163. v.d.

1921'de yaptığı konuşmayı ertesi gün Enver'e bildirir¹¹⁰. Karahan'ın söylediklerinin konumuzu ilgilendiren kısımlarının özeti aşağıdadır:

A) Enver Paşa'ya İslâm birlikleri verilmeyecektir; B) Onun Anadolu'ya şahsen geçmesi, eğer Mustafa Kemal ile önürdeşlik doğuracaksa ülkede bir ikilik çıkarır ve İngilizleri mutlu kılar. Rusya içten bunu istemez. Ancak böyle birşey olursa bunu Türkiye'nin iç sorunu sayıp ona karışmaz; C) İzzet Paşa Heyeti T.B.M.M. Hükümetinin isteklerini İstanbul'a götürdü. "Bu mevad (maddeler) Türkiye'nin bütün metalibatını tatmin ediyorsa, Antanta'ca¹¹¹ da kabule şayan görülürse Mustafa Kemal Paşa Hükümeti vazifesini ifa etmiş olur ve bu takdirde Enver Paşa'nın oraya gitmesine lüzum kalmaz. *Şayet bu mevad gayri kâfi metalipten (isteklerden) ibaret ise o vakit Paşa'nın Anadolu'ya giderek işi ele alması ve her halde Mustafa Kemal Paşa'dan daha büyük bir inat ve vatanperverlikle arzu edilen hedefi elde eylemsi muvafık olur. İşte bu hususta karar verebilmesi için de Paşa'nın Moskova'da bulunması lâzımdır.*"

Görüldüğü gibi Rus Hükümeti Mustafa Kemal'i kendi işine gelecek biçimde bir barış yapmaya zorlamak için Enver'i ona karşı bir tehdit vasıtası olarak kullanmak kararındadır.

Halil Paşa, Enver'e gönderdiği 16 Ocak 1921 günlü mektubunda Karahan'ın ona bir gün önce kuriye ile beşyüzbin mark¹¹² gönderdiğini ve "bu paranın sureti sarfının emrinize tabi olduğunu" söylediğini yazar.

Enver'in 28 Ocak karşılığı¹¹³ önemlidir ve Talât Paşa'dan ayrılma kararını açığa vurmaktadır:

"Beşyüzbin mark şu Azerbaycanlılar'ın parasından bâki kalan kısım olacaktır¹¹⁴. Bunu alınca kısmen elimizde ihtiyat olmak ve kısmen de Berlin ve İstanbul merkez ve saireye sarfetmek üzere saklayacağım."

¹¹⁰ Aynı eser, s. 166 v.d., İmler bizimdir.

¹¹¹ İngiltere, Fransa, İtalya.

¹¹² Altın mark. Yirmiyedibin Osmanlı altını kadar eder.

¹¹³ A.F.C. II, s. 171. Cümle düşüklükleri metinde vardır.

¹¹⁴ Azerbaycan Hükümeti kendi kararıyla Enver'e borç veremeyeceği için bu, görünüşte Ruslar'dan para alınmadığı duygusunu yaratmak için kullanılmış bir yoldur.

Bundan sonra Enver, Karahan'a Azerbaycan istikrazından Halil'e ikiyüzbin çar rublesi¹¹⁵ verilmesini yazdığını bildirir ve şu ilginç yönleri açıklar:

“Şükrüye”¹¹⁶ yazdığım talimatta memleket dahilinde doğrudan doğruya bize merbut arkadaşlar arasında bir parti teşkilâtı yapmak ve bu teşkilâtı icabında memlekette vaziyete hâkim olacak şekilde hazırlamaktadır. Ben şimdi Talât Paşa ile çalışıyorsam da artık bir emriyle kendi etrafında toplanacak olanların aleti gibi değil, belki icabında kendi vaziyetimize hâkim olacak bir şekilde âti için hazırlanmamız taraftarıyım. Bu maksatla “İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı” teşkilâtını doğruca kendi elimde bulunduruyorum. İstanbul'da teşkilât da yaptık. Ben her halde Mustafa Kemel Paşa ile çalışmayı bizim eski kılıbıkla çalışmaktan iyi bulurum. Mamafih şimdi hazırlık devridir. Hiç birisine karşı¹¹⁷, bhusus memleketin bu vaziyetinde ilânı harp etmek niyetinde değilim. Sami'ye¹¹⁸ lütfen hemen süratle benim Rusya'ya geçtiğimi ve kendisinin artık memlekette kalarak dediğim teşkilâtı yapmalarını ve sana vaziyet hakkında Moskova'ya malûmat vermelerini ve benim ne suretle ve ne vakit Anadolu'ya geçmem muvafık olacağı hakkındaki mütalâalarını yazmalarını bildiririz.”

Talât Paşa'nın yanında ve ona bağlı olarak Dr. Bahaettin Şakir, Dr. Nâzım ve Rusuhi bulunuyordu. Küçük Talât ve Nail de o sıralarda kâh Rusya, kâh Trabzon'da bulunmakla birlikte Enver'den çok Talât Paşa'ya bağlıydılar. Esasen henüz bir Talât-Enver karşıtlığı açıkça ortaya çıkmış değildiye de bu belirmeye başlamıştı. Bu sıralarda M. Suphi takımının öldürülmesi olayı olur.

Enver, Anadolu içindeki gizli çalışmalarını örtmek, öbür yandan bu çabalara bir resmi dayanak sağlamak için 4 Mart 1921'de Mustafa Kemal'e uzun bir mektup gönderir¹¹⁹ ve onun sonunda düşüncelerini şöyle özetler:

¹¹⁵ Yirmi ikibin altın lira kadar eder.

¹¹⁶ Paşabahçeli Şükrü. Enver'in yaverlerindedir. Yukarıda adı geçen Nail'in kardeşidir. O sıralarda Borçka bölgesinde Ankara Hükümeti erminde bulunuyordu.

¹¹⁷ Mustafa Kemal ve Talât Paşa'lar olmalı.

¹¹⁸ Hacı Sami, ünlü maceracı. O sırada Küçük Talât'la birlikte Trabzon'da idi.

¹¹⁹ Metin: K.K.B. - E. s. 128 v.d. İmler bizimdir. Cümleler de eksikler ve belki o yüzden düşüklükler vardır.

“1 — Ben “İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı” başında,¹²⁰ İngiltere olmak üzere Avrupa emperyalizmi ve bizi doğrudan doğruya ezmek isteyecek olan kapitalizmi aleyhinde mücadeleyle devam edeceğim. Tabii bundan Türkiye mukadderatı da müteessir olmayacaktır. Çünkü icabında Türkiye Hükümeti de aleyhimde bulunabilir ve benimle alacağı vereceği olmadığını söyler.

“2 — *Bu hususta Türkiye’de çalışmak, yani dediğim gibi bir sol fırkanın vücudu lâzımdır. Bunu da oradaki arkadaşlardan münasiplerinin teşkili lâzımdır.*

“3 — “İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı” komünist olmayarak, fakat tahrip edecekleri hedefin müşterek olması dolayısıyla dünya komünistleriyle tevhibi masai (işbirliği) edecektir. Ve her İslâm memleketinde hiç emperyalist siyasetine âlet olmayacak mücadelesine devam edecektir.”

Adı geçen “İslâm İ. C. İ.” hiç bir İslâm ülkesinde kök salmış ve etkide bulunmuş bir kuruluş değildi ve olamamıştır. Hindistan’da Mısır’da, Irak’ta ve daha bir takım yerlerde ayaklanma ve karşı koymalar hep yersel olaylardı ve öyle kalmıştır. Enver bu perde arkasından daha Talât Paşa’nın sağlığında Mustafa Kemal’i aldatmak ve Anadolu’da kendi adamlarına bir parti kurdurmak istemiştir.

Mustafa Suphi takımının Anadolu’ya gelişi ve macerası:

Mustafa Suphi Anadolu’ya geldiğinde orada böyle bir durum vardı. Talât Paşa’nın adamları ihtilâlciler gizli bir İttihat ve Terakki örgütünü, yurt içinde duruma sarsıntısız egemen olmak ümidiyle, gizlice geliştiriyorlardı, Enver de bu işi kuvvetle yapabilmek için kendine bağlı bir örgüt kurmaya çalışıyordu.

28 Aralık 1920’de Kars’a Rus Bolşevik Elçisi Gürcü asıllı Budhi Mdivani ile birlikte gelen M. Suphi ve takımı hemen orada ortalığı elaltından karıştırmaya koyulur.

O tarihte Baku’da 10 Eylül’de toplanmış olan Türkiye Komünist Fırkası birinci kongresinde alınmış olan kararlar Ankara’da öğrenilmişti. Fırka (Parti)nin Moskova’yı merkez olarak tanıdığı biliniyordu. O ise, 3. Enternasyonale bağlılık lâfı altında Rus Hükümetine bağlı kalıyor, Azerbaycan perdesi arkasından paraca ve her bakımdan

¹²⁰ Bir sözcük eksik olmalı.

onun tarafından besleniyordu. Mustafa Kemal'in M. Suphi'ye karşılık mektubunda her ne yapılacaksa Hükümetle anlaşarak yapılması ve bu amaçla Ankara'ya yetkili birinin gönderilmesi, yani işlerin burada kararlaştırılması istenilmişken M. Suphi'nin kalabalık bir heyetle gelip Ankara'ya varmadan ve oraya güvendiği bir kimseyi göndermeden Kars'da, hele ordu içinde propagandaya koyulduğu, Türk tutsaklarından kurulmuş, bolşevikleştirilmiş bir alayın da Baku'da hazırlandığı öğrenilince iş değişir. Hele ki M. Suphi'nin görüşü, yukarıda anılan Lenin tezlerinin 11. sine dayanarak; "Madem ki Türkiye yardım alıyor, gerçek, yani 3. Enternasyonal yoluyla Rusya'ya bağımlı bir komünist partisinin Anadolu'da çalışmasını kabule mecburdur" olduğu ve sanki T.B.M.M. Hükümeti böyle bir ilkeyi onaylamış imiş gibi pek saygısız ve küstah bir tavır takınarak propagandasını yürütmeyi bir hak saydığı öğrenilince işler daha da değişir.

M. Suphi, Kars'a varışının altıncı günü (2 Ocak 1921) Moskova Büyükelçiliğine atanmış olan ve Kars'dan geçmekte bulunan Ali Fuat Cebesoy'la görüşür¹²¹. Makul konuşmaya ve kırıncı olmamaya çalışıp bir takım kuşkuvarı yatıştırmak ister. Belki son 4-5 günlük tutumunun yanlış olduğunu anlamıştır ve onu düzeltmek dileğindedir. Konuşması şöyledir:

"Üçüncü Enternasyonal Türkiye dahilinde mutlaka komünizmin tatbikini kabul etmiş değildir. Türkiye'nin içtimai mukadderatı kendisine bırakılmıştır. Anadolu hareketinin içtimai bir ihtilâl olmaktan ziyade Türk milletinin emperyalist düşmanlara karşı istiklâl ve hürriyetini kurtarmasından başka bir şey olmadığına kani bulunuyoruz. Türkiye'deki Bey ve Paşaları burjuvazi sınıfından ad etmiyoruz. Bilâkis halk kütlelerinin en yakın yardımcıları biliyoruz¹²². Anadolu hareketini idare edenlerin ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın prensiplerini anlamaya çalışıyoruz. Anlıyabildiklerimizi umumî siyaset bakımından muvafık görüyoruz. . . . Hilâfet ve saltanat makamının bir gün lâgvedilmesi lüzumuna kaniiz."

¹²¹ A.F.C., II s. 40-41.

¹²² Çiçerin'in 13 Eylül 1919 günlü genelgesindeki görüşden, görünürde olsun, vaz geçildiği anlaşılmaktadır. Bu yazısında Rusya Dışişleri Bakanı hiç ayrılık gözetmeden Paşaları sömürücü, altın, rütbe ve ünvan tutsağı saymıştı. (Bk. Belleten Ocak 1966, Hikmet Bayur: Birinci Genel Savaşın sonra yapılan barış antlaşmalarımız II. s. 125 v.d.)

Ali Fuat Cebesoy şunları eklemektedir :

“..... M. Suphi’yi şöhret ve ihtiras peşinde koşan zeki, kurnaz ve azim sahibi bir şahsiyet gibi görmüştüm..... bir gün gelip Türkiye’nin Lenin veyahut Stalin’i olması ihtimalini hatırlıdan geçirdiği muhakkaktı..... Hariçteki İttihatçıların memleketeye girmemeleri ve dahilde İttihat ve Terakki fırkasının her ne suretle olursa olsun ihya edilmemesi hakkındaki Mustafa Kemal Paşa’nın nokta-i nazarına tamamiyle iştirak ediyordu..... Memleketimize 3. Enternasyonalin hakikî bir komünist elçisi gibi girmek istediği ilk nazarda anlaşılıyordu.”

Aşağıda görüleceği gibi M. Suphi’nin A. F. Cebesoy’la görüş-tüğü bu sırada onun Ankara’ya gelmemesi Hükümetçe kararlaştırılmış bulunuyordu.

Yukarıda imlediğimiz kısım M. Suphi’nin, Rus Hükümetinin değil, 3. Enternasyonal’in adamı hattâ elçisi olduğu duygusunu yaratmaya verdiği önemi gösterir.

Dikkate değer bir yön de M. Suphi’nin kendisine bir destek olur ümidiyle Baku’da anıkladığı alay üzerinde A. F. Cebesoy’un anlattıklarıdır¹²³:

“Baku’dan geçerken Sovyetlerin tehdit ve tazyiki ile Türk İştirakiyyun Teşkilâtı tarafından bin ikiyüz mevcutlu ve tam teçizatlı bir piyade alayının kurulduğunu gördüm. Alay esareten yurda dönmekte olan Türk zabıt ve askerlerinden vücuda getirilmişti. M. Suphi ve arkadaşları bu alayı Türkiye’de kendi maksatlarına âlet olarak kullanmak hayaline kapılmışlardı. Zabıt ve askerlerle konuştum. Hiçbirinin Türkiye İştirakiyyun teşkilâtına ve Bolşeviklik akidelerine bağlı bulunmadıklarını, bir an evvel yurda dönerek kurtuluş davasına iştiraki arzuladıklarını memnuniyetle müşahede ettim.....”

Anadolu’da Rusya’ya bağımlı olmayan bir “Türk” Türkiye Komünist Partisinin kurulması :

Rusya’dan gelen gerek M. Suphi takımı, gerekse başka yollardan sızan ve komünistleşenleri Moskova’ya bağlamak amacını güden gizli veya açık yoğun propagandaya karşı bir duvar olmak üzere dümeni Türk Hükümetinin elinde olacak bir parti kurulması düşünülmüş ve

¹²³ A.F.C., II s. 37 v.d.

bu amaçla bolşevik programına uygun bir de program açıklanmıştı¹²⁴. Nizamname diye adlandırılan bu belge Haziran 1920 tarihini taşımaktadır.

Ancak parti resmen 18 Ekim 1920'de yeni Baku kongresinde olan bitenler anlaşıldıktan sonra, yenilik heveslilerini Rusya'ya bağlanmaktan alıkoymak amacıyla kurulmuştur. Genel Sekreter Hakkı Behiç'in 26 Ekim'de Garp Cephesi Komutanı Ali Fuat Cebesoy'a gönderdiği Partiyeye girme çağrısından¹²⁵ aldığımız aşağıdaki parça amacın ne olduğunu belirtir :

“Fırka resmen müteşekkil olup faaliyetini tanzim ettiğine ve vaktiyle teşekkül etmiş olan hafî Yeşil Ordu teşkilâtı dahi fırkaya münkalip olduğuna (dönüştüğüne) mebni artık bolşevizm, komünizm efkâr ve esasatı üzerinde hiçbir cemiyet veya heyetin, fotoğraflı vesikası ve salâhiyetnamesi olmaksızın kim olursa olsun bir şahsın faaliyette bulunması da tecviz olunmayacaktır”

Bu yönler Dahiliye Vekâletince de valiliklere ve gereken yerlere bir genelge ile bildirilir. İşin gerekçesini Mustafa Kemal 31 Ekim'de A. F. Cebesoy'a şu telle açıklar¹²⁶:

“Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya'da kabiliyeti tatbikiyesi hakkında sarîh kanaatlar hasıl olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet ve sükûnunu muhil ahvalin hudusu da dairei imkânda görülmüştür. En makul ve tabîî tedbir olarak akli başında arkadaşlardan hükümetin malûmatı tahtında bir Türkiye komünist fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. . . . . Sosyalizm ve komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bizce kabili tatbik ve hazım ve kabul görüleceği Türkiye Komünist Fırkasının propagandasına mukabil milletin tezahüratı fikriyesiyle ve zamanla anlaşılacaktır. . . . .”

¹²⁴ B. Uluğ İğdemir bir yerde bulamadığımız bu programın bir fotokopisini bize, bir tanesini de T. Tarih Kurumu kitaplığına armağan etmiştir. Kendisi 1920-21 yıllarında Antalya'da öğretmen iken Aydın mebusu Mazhar Germen'in Antalya'ya gelip T. Komünist Partisinin müfettişi olduğunu söyleyerek öğretmenleri Maarif Müdürlüğünün çağrısıyla toplayıp Parti nizamnamesini -ki program niteliğindedir- onlara dağıtmıştı.

¹²⁵ A.F.C., I, s. 507.

¹²⁶ Aynı eser s. 509 (31 Ekim 1920).

M. Suphi ve arkadaşlarının Ankara'ya sokulmaması kararı ve ölümleri:

M. Suphi'nin tutumu ve Mustafa Kemal'in karşılık mektubunun kapsamına uymadığı duyulunca onun ve arkadaşlarının Ankara'ya gönderilmemeleri Hükümetçe kararlaştırılır ve bu karar Kars'da bulunan K. Karabekir'e tellenir. Bunun üzerine onunla Erzurum valisi arasında aşağıda görülecek telleşmeler olur¹²⁷:

K. Karabekir'den vali Hamit'e (2 Ocak 1921):

“Baku'da müteşekkil Türkiye Komünist Fırkası Heyeti Merkeziyesi Anadolu dahilinde fiilen icrayı faaliyet etmek üzere M. Suphi Yoldaş ile Edhem Nejat ve diğer üç refikleri elyevm Kars'da bulunmakta ve bu heyete ait ikinci kafile de Baku'dan Kars'a gelmektedir. Tuapse'den de sahillerimize onüç kişinin gelmek üzere bulunduğu haber alındı. M. Suphi ve rüfekasının Ankara'ya gönderilmemesi arzusu B.M.M. Riyasetinden ve Hariciye Vekâletinden makamı senaveriye tebliğ buyurulmuştur. Hükümetimizin arzusu dahilinde ifayı icabına tevessül edileceği tabii bulunmakla beraber M. Suphi ve teşkilâtının şu zamanda memleket dahilinde göz altındaki bir mıntakada bulundurulması veya büsbütün harice gönderilmesi ve bu iki hale nazaran mezkûr teşkilât hakkında ne yolda hareket olunması muvafık olacağına dair mütalâatı kıymettaranelerini istifsar etmek (sormak) ve bilvesile Albayrak gazetesinin ve bilhassa son neşriyatı ve halkçılığa karşı Erzurum ahvalindeki cerayını efkârın derece ve mahiyeti hakkındaki malûmatı âlilerini rica eylemeği münasip gördüm. Lutfu iş'arı . . . . .”

Vali Hamit'in karşılığı (3/1/1921):

“Malûmu âlileri olduğu üzere Ankara Hükümeti hariçten gelecek cereyanların tahdit ve takyidini, nezareti altında bir heyetin faaliyetinde bulmuş ve merkezde bir fırkanın¹²⁸ teşekkülüne müsamaha ve belki de tavassut ederek bu fırka haricindeki eşhasın faaliyetleri kabul olunamayacağını beyan ve ilân eylemişti. İmdi şu hale nazaran

¹²⁷ Bu teller Türk İnkılâp Enstitüsü arşivlerinde “24 Erzurum” zarfında bulunur. İmler bizimdir. B.Ş.S. Aydemir'in Küçük Talât'ın 16 Mayıs 1921 günlü mektubunda anıldığını söylediği “muhabereleler” bu tellerdir (Bk. Milliyet 12 Temmuz 1971).

¹²⁸ Hakkı Behiç'in genel sekreteri bulunduğu Türkiye Komünist Fırkası anılıyor.

bu firkaî malûme haricinde eşhas tarafından vuku bulacak teşebbüsat ve icraat memlekette makbul ve makul görülen komünistlik şekline muhalif görülmeyle beraber maksadı nifakcuyane ve ihtilâfperveraneye haml olunmak zarurî bulunduğundan müteşebbislerinin faaliyetine mani olunmak ve kendileri takip olunmak umuru tabiiyyei hukukiyedendir. Binaenaleyh bendenizce memlekette tesanüdü ve ahengi ihlâlê sâî bulunan bu eşhasın hudut haricine çıkarılması zaruridir. Çünkü Kars'da devamı faaliyetleri etraftaki anasırın bunların orada Hükümetin himayesi altında çalışdıklarına zahip olmaları ve *hâmi zan eyledikleri makamata karşı tevcihi husumet eylemelerini (düşmanlık göstermelerini) badi olur. Mamafih bu ihrac keyfiyetinin Kars'da Ruslar'ın gözlerinin önünde vaki olması mahzurdan gayri salim bulunmadığından keyfiyetin bizlere havale buyrulması eslem ıarıkdir.* Burada halk umumiyetle komünizme şiddetle aleyhdardır. Halkçılık cereyanını Hükümetin ıslahatı idare hakkında Meclise arz ettiğı programla takayyüt etmiş ve efkâr da onunla mahdut bulundurulmuş olduğundan bundan bir mahzur tevellüdü gayri melhuz bulunduğunu arz.....”

K. Karabekir'den Hamit'e (3/4 - 1 - 1921):

“Mustafa Suphi ve teşkilâtı hakkında kanaatıma mutabık olan mütalâatı âlileri.....¹²⁹ *bu suretle mumaileyhin memlekette hiç bir kıymet ve nüfuza malik olmadığı kanaatini Ruslar'a vermek fırsatı da elde edilmiş ve haricte devamı mesaisi hakkında dahi büsbütün tenzil ve iskat edilmiş olacaktır. Ancak yapılacak teşebbüsat ve icraatın komünist âlemi ile bir temas ve münasebet tesis etmiş olan Mustafa Suphi ve rüfekasının hudut haricine çıkarılmasında bilhassa Ruslar nezdinde bir sù-i tesir ve tevile imkân hasıl edememesi için memleketteki halk cerayan ve efkârının doğrudan doğruya memleket inkılâbına muzur telâkki edilen Mustafa Suphi ve refakatındakilerin şahsiyetleri üzerinde gösterilmesi ve bu husustaki tezahürat ve teşebbüsatin komünizm inkılâp akımını okşayacak bir tarzda idaresine itina olunmasını haizi ehemmiyet görüyorum. Buna nazaran Mustafa Suphi ve rufekasının hudut haricine çıkarılmasında bervechi âtı tertibin icrası münasip görülmektedir:*

“Mumaileyh ve rüfekasının Erzurum'a muvasalatları gününden itibaren gerek gazete neşriyatı ve gerekse halkın münasip tezahürat ve tazyikatı ile daha içerilere seyahatin ve memlekette kalmak ve çalışmaktığın kabil olmayacağı hakkında kendilerine de lâzım gelen

¹²⁹ Okunamamıştır.

tesirat hasıl edilir. Bu vaziyette halkı tatmin ve memleketteki vahdet ve sükûneti muhafaza için hudut haricine çıkması lüzumuna dair münasip tebligat, icap ederse resmi takibat ifa olunur. Hudut haricine çıkarılmaları için arzu ederlerse Trabzon'dan dahi gidebilirler. Şu halde yoldaki mevaki de ve Trabzon'da aynı tezahüratın yapılması, Erzurum'un hareketinin takviye ve tevhid edilmesi muvafıktır. Bilhassa Trabzon'da Bolşeviklerin gözü önünde tezahüratı mezkûrenin matlup vechle idare edilmesi ve bolşevikliğin aleyhinden ziyade işbu şahsiyetler hakkında olduğunun ızharını münasip buluyorum. *Üçüncü Enternasyona tabi bir komünist olan Mustafa Suphi ve rüfekasının memleketteki ihracı vesilesinin hariç komünist âleminde mucibi inkisar ve tenkit olmaması için ihraç teşebbüsünü müteakip Mustafa Suphi ve rüfekasının halk nazarında şahsen maznuniyetlerine ve memlekette sükûn ve vahdetin lüzumu muhafazasına mebni halkın metalibatını ifa hususunda ki mecburiyetten bâhis resmî bir beyanamenin de neşr ve ilânı musîp bir tedbir olacağını arz. . . . .*"

Bu telleşmeler ve onların imlediğimiz kısımları şunu gösterir ki, K. Karabekir'in amacı Ruslar'a M. Suphi ve arkadaşlarını Türkiye'de bir iş görecektir durumda olmadıkları, dolayısıyla onlara artık önem vermemeleri gerektiğini anlatmak ve bunu yaparken Rusya ile bozuşmamaktır. Buna göre onun bu adamları öldürtmüş olması akla gelemmez ve onun tutumuyla çelişir. Esasen böyle bir cinayete Hükümet bakımından lüzum da yoktur. M. Suphi ve takımını sınırdışı etmekle istenilen sonuç elde edilmişti. K. Karabekir ise bu biçimde adam öldürtecek yaradılıştaki bir kimse değildi.

Bu tutum ve haberleşmelerin devamı bu duyguyu berkitecek niteliktedir:

K. Karabekir anılan eserinde¹³⁰ şunları not etmiştir:

11'de (11 Ocak 1921) Türk komünistlerinden M. Suphi ve Ethem Nejat ziyaretime geldiler. *Erzurum'da kendilerine suikast veya hakaret edileceğinden arkadaşlarının Erzurum üzerinden, kendilerinin bir kaç refikiyle Tiflis tarikiyle Ankara'ya gitmeyi düşündüklerini söylediler*¹³¹. "Ya hepiniz Erzurum üzerinden giderek halkın hissiyatını görürsünüz veyahut

¹³⁰ K.K.B., s. 909 v.d.

¹³¹ Adamlarını, suikast veya hakarete bulunacaklara yemlik gibi atmak acı bir taktik olsa gerek. Tiflis yoluyla Ankara'ya gitmekteki amaç denizden Samsun gibi Kafkas'tan uzak ve Azerbaycan mezalimini yakından duymamış bir ülkeden geçerek yol almaktır.

Ankara seyahatından vazgeçerek Baku'ya avdet edersiniz. Zaten ordumuzda Bolşevik teşkilâtı yaptığımız hakkında dedikodular başladı. Kol kol ayrılarak seyahatiniz aleyhinize daha büyük dedikodulara sebep olacaktır.” Toptan Erzurum üzerinden gitmeyi tercih ettiler, seyahatten vazgeçmek doğru olmaz dediler. . . . .”

Bu görüşme üzerine K. Karabekir Vali Hamit'e aynı gün şu teli çeker:

“Kars ve Erzurum'a gelecek olan Türk komünist fırkası heyetinin oraya muvasalatında halk tarafından merkebe ters bindirilmek suretiyle dışarı muamele olacakları hakkında burada bir şayia devam etmektedir. Bugün M. Suphi de müracaatla Erzurum tarikiyle giderse hakarete uğrayacağından Tiflis tarikiyle gitmek arzusunu gösterdi. Muvafık olmadığını ve Erzurum tarikiyle giderek ahalinin hissiyatını gözüyle görmesi veyahut büsbütün avdet etmesi caiz olduğunu söyledim. Halk doğrudan doğruya pek ziyade alâkadar olduğu böyle bir heyete karşı ve ibraz edeceği hissiyat ve tarz-ı kabulda bittabi' serbest olmakla beraber *beynelmilel bir sıfatı haiz olan mezkûr heyetin merkebe bindirilmesi suretiyle bir hakarete maruz kalması menafi-i milliyemize muvafık olmayacağından efkâr ve hissiyatı memleketin mülâyimane ve nazikâne bir tarzda kendilerine iblâğını münasip görmekteyim.* M. Suphi bazı arkadaşlarını yola çıkarıyor. Suikasta maruz ve hakarete uğramayacağı hakkında Zatı Âlînizden teminat gelmezse avdete karar veriyor.”

Görüldüğü gibi K. Karabekir, M. Suphi ve takımına karşı esas bakımından koruyucu bir tutumdadır. Bütün düşündüğü Hükümetin onların başkente gelmelerini istemeyişini açığa vurmadan onlara “halk sizden nefret ediyor” diyebilecek bir duruma gelerek onları sınır dışı etmektir. Vali istenilen inancaları verdiğiinden 14 Ocak 1921'de K. Karabekir ona aşağıdaki teli çeker:

“M. Suphi ve rüfekasına fiili bir tecavüze mahal verilmeyeceği hakkındaki iş'ar-ı âlîlerinin tebliği üzerine mumailey tertip ettiği yoldaşlarından sekiz kişilik bir kafileyi 14 Kânunusani sabahı Kars'dan Erzurum'a müteveccihen tahrik ediyor. Bu kafilenin Erzurum'a muvasalatı haberinin alındığını müteakip kendisi de mütebaki arkadaşlarıyla Kars'dan Erzurum'a hareket edecektir. M. Suphi birinci kademe ile Erzurum'da haklarındaki cereyan ve tezahüratı yoklamak istediğinden ikinci kademenin hareketine mani esbabın tahaddüsüne meydan verilmemesi hususunu berayı hatıra arz ve muvasalatlarının işa'rını rica ederim”.

15 ve 16 Ocak'ta ise Erzurum'da durum karışır. Aşağıdaki belgeler bunu gösterir. Ayın 15'inde Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti, Vali'ye işden çekildiklerini şu biçimde bildirir:

“Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti Vilâyet-i Şarkıye ve Ermeni meselesine matuf bulunan maksadı teşekkülü husul bulmuş *ve bu şekilde devam-ı hizmetin memleketin âtisi için hayırlı olmayacağı kanaatini iktisap eylemiş bulunduğundan bilittifak istifaya karar verdiğini mecburiyeti kanuniyyeye binaen makamı devletlerine arz ve teyid-i samimiyet eyleriz. . . .*”

Vali 16 Ocak'ta işi Müdafaa-i Hukuk Heyetleriyle doğrudan doğruya meşgul olan T.B.M.M. Başkanı Mustafa Kemal'e bildirirken imlediğimiz kısmın anlamını şöyle açıklar:

“Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti tarafından verilen istifaname bâlâyâ naklolundu. *Bunun saiki komünizm cereyanının Hükümetçe tasvîp edildiği zehabıdır. Bu zannı def için müstafilere izahatı lâzime verilmişse de cereyanın takarrübü nisbetinde tezayüd eden endişe ve heyecanın izalesi için merkezden tebligat ve beyanatı katiyede bulunmak icap edeceği kanaatinde bulunduğum maruzdur.*”

Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyetinin istifa ettiği gün orada ortalık çok karışmıştı. Valinin yine 16 Ocak 1921 günü Mustafa Kemal'e çektiği tel bunu gösterir:

“1 — M. Suphi'nin takarrübü (yaklaşması) ve Ankara'dan . . . . .¹³² hemşerilerine : serian Bolşevik olun, kesiniz, kırıınız, herkesi sizin seviyenize indiriniz gibi hezeyanları muhtevi gönderdiği mektup¹³³ Erzurum halkını fevkâlade galeyana ve harekete getirmiştir. Dün mebus Durak Beyin dahil olduğu eşraf, ulema ve esnaftan mürekkep bir heyet makama gelerek Hükümetin komünizme karşı tarzi siyasetini istizah eylemiş ve ehalice bunun önüne geçmek için her türlü tedabiri şedideye müracaat olunacağını, indelicap silâhla müdafaa edileceğini ilâve etmiştir.

¹³² Okunamayan bir ad, Cafer olabilir.

¹³³ Bu uydurulmuş bir kıskırtma mektubu olabileceği gibi o sıralarda komünistlerin aşırı şımarıklıkları dolayısıyla gerçekten Erzurum'daki yoldaşları M. Suphi gelince bir ayaklanma denemesi yapmaya çağıran bir belgede olabilir. O evredeki komünist şımarıklığını Damar Arıkoğlu “Hatıralarım” adlı eserinde ayrıntılı olarak anlatır. Durum ve olayların bir tanığı olarak diyebiliriz ki bu eserde şişirme yoktur, belki daha çok kısma vardır.

“Evvelce tebellûğ ettiğim telgrafnamei âlilerindeki¹³⁴ noktai nazar dairesinde Hükümetin bu babdaki siyasetini ve Ankara’daki fırkanın maksat ve sebebi teşekkülünü izah ve kendilerini tatmin eyledim. M. Suphi meselesine gelince mumaileyhin efal ve harekâtının şahsî ve hususî olduğunu ve hiçbir tarafın mazharı himayeti olmadığını, kendisinin buraya geldiği takdirde defi mazarratı için Hükümetçe her türlü tedabirin ittihaz edildiğini beyan eylerim.

“2 — M. Suphi’nin etba’ından¹³⁵ onaltı kişi Kars’dan hareket etmiştir. Bir iki güne kadar buraya geleceklerdir. Bunlara ilişilmediğini haber aldıktan sonra kendisi hareket edecektir. *Kâzım Paşa ile bu bapta cereyan eden muhaberat neticesinde takarrür ettiği üzere galeyanda bulunan halkın taarruzuna mahal vermeyerek mumaileyhle maiyetini mahfuzen hudut haricine sevk olunmak üzere Trabzon’a göndereceğim.* Bu bapta başka bir emr ve mütalâa varsa tebliğ buyrulmasını istirham eylerim”.

Valinin bu telinin şu zeyli vardır:

“Maruz içtima her sınıf halkın vekillerinden ibaret olmak üzere belediye dairesinde vukua gelmiş. Burada komünizm hakkında durudırız (uzun uzadiye) tafsilât verildikten sonra buna karşı ittihazı tedabir edilmek üzere “muhafaza-i mukaddesat ve müdafaa-i hukuk” ünvanıyla bir cemiyet teşkili takarrür etmiş ve Raif Efendi’nin¹³⁶ ri-yasetinde yirmi kişiden ibaret bir heyeti idare intihap ve Hükümete resmen müracaat ve ihbar olduğu maruzdur.”

M. Suphi arkadaşlarıyla 22 Ocakta Erzurum’a varınca Vali olayı T.B.M.M. Başkanlığına şöyle bildirir:

“Mustafa Suphi onyedî refikiyle Erzurum’a gelmiş ise de istasyonda toplanan binlerce halk tarafından tahkir ve tard olunmuştur. Evvelce alınmış tedabiri inzibatiye neticesinde fiilî bir tecavüz vuku bulmayarak merkum tevekkuf etmeyerek yoluna devam etmeğe mecbur olmuştur. Trabzon tarikini takip etmekte olup güzargâhta ahali konak ve yiyecek vermemektedir”.

¹³⁴ Ankara’daki “Türkiye Komünist Fırkası”nın kuruluş nedenlerini anlatan tel anılıyor. Kapsamı yukarıda (s. 641) görülmüş olan A. F. Cebesoy’a bildirilenlere benzer.

¹³⁵ Ona tabi’ olanlardan, uyanlardan.

¹³⁶ Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin ilk kurucularından. Erzurum mebusu.

Aynı gün vali yol üzerinde bulunan Bayburt kaymakamına şu teli çeker:

“Komünist namı altında memleketin menafiine mugayir ve başka bir Hükümetin hesabına hareket eden M. Suphi ve onyedi kişiden mürekkep etbai bugün Erzurum’a gelmiş ise de ahali tarafından kabul edilmeyerek tard olunmuştur. Bunlar Trabzon tarikiyle hudut haricine atılmak üzere mahfuzan o tarafa sevk olundular. Oraya vurudlarında bir kimse ile ihtilâtlarına meydan verilmeyerek yine kuvvetli muhafaza tahtında Gümüşhane’ye doğru sevkleri ve fiilî tecavüzatta bulunmamak şartıyla ahalinin bunlara yemek ve yatak vermemelerine ve hakarete bulunmalarına mümanat olunmaması muktazidir”.

M. Suphi olayından doğan sarsıntıları belirtmesi dolayısıyla Dahiliye Veklâeti Vekili Dr. Adnan (Adivar)ın Vali Hamit’e 3 Şubat’ta çektiği telle onun iki gün sonraki karşılığını aşağıya koyuyoruz:

Dr. Adnan (Adivar) ın teli.

“Erzurum’da ahiren “Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk” cemiyeti namıyla yeniden bir cemiyet teşekkül ettiği ve cemiyetin maksadı teşekkülü komünizm aleyhine propaganda yapmak olduğu her tarafa çekilen telgraflardan anlaşılmaktadır. Bu telgrafnamelerin mütalâasıyla memlekette vâsi (geniş) bir komünizm propagandası ve teşkilâtı olduğu zehabı hasıl oluyor. Halbuki ne millet ve ne meclis ve ne hükümet böyle bir cereyana taraftar olmamıştır. Ancak Rus Sovyet Cumhuriyetiyle dostane ve hattâ müttefik bir politika takip etmek vaziyeti hazıra-i siyasiyemize en muvafık ve hayırlı bir yol olduğuna kanaat ederek Meclis ve Hükümet karar vermiş olduğundan Ruslar hakkında dost bir millet muamelesi icrası takarrür etmiştir. Bu muamelei cemilekâraneden gerek hariçten ve gerek dahilden istifade ederek bu propagandaya kalkışanlar olduğu muhakkaktır. *Milletin metin ve sebatlı evsafı esasıyesi böyle bir cereyana kapılmaya mani olduğu muhakkak ise de son zamanlarda teşvişi efkârı mucip olacağı mülâhazasıyla böyle propagandalara sureti katiyede mani olacak tedbir ittihaz edilmiştir. Ancak “Türkiye Komünist” ve “İştirakiyyun” namile teşekkül eden fırkalar kendilerinden tatili faaliyet etmişlerdir. Binaenaleyh halkın bu cereyana karşı cemiyetler teşkiliyle her tarafta ika-i telâş ve heyecan edecek mahiyette telgraflar keşide etmesi doğru olamaz. Çünkü her amel bir aksi amel isdar ederken mutlaka bir sarsıntıyı mucip olur. Her taraftan Hükümetin aldığı istihbaratı mevsukaya nazaran*

bizi konferansa davet etmeğe İngilizler'in razı olması Şark politikamızın müessir inkişafının (etkili gelişmesinin) dahl-i azîmi (büyük etkisi) olduğu tahakkuk etmiş olmasına nazaran şimdi dolayısıyla Şark politikası aleyhine teveccüh edebilecek böyle bir cereyanın pek muzır olacağı âzade-i iştibahtır (şüphesizdir). Binaenaleyh Zati Âlilerince bu hususat nazarı dikkate alınarak Cemiyeti mezkûrenin bu suretle neşriyat ve teşvikatının ehemmiyet ve heyecanla telâkkisine meydan verilmemesini Heyeti Vekile kararıyla rica ederim”.

İmlediğimiz kısım Valiye dokunmuş olmalı ki önce ona karşılık vermektedir. Teli aşağıdadır:

“Şarkı heyecana ve faaliyete sevk eden her hangi bir dest-i gaib (görünmeyen gizli el) ve propaganda olmayıp Meclisi Millî Riyasetine 16/1/37 (1921) tarihle telgrafnamemde¹³⁷ arz olduğu üzere M. Suphi'nin kemali cüret ve azametle ve büyük bir heyetle Erzurum'a vürudu, merkumun üzerinden aşırılan mufassal bir rapordan istihsal olunan malûmatı şamile ve vâsia,¹³⁸ halkı komünizme teşvikten Ankara'dan varit olan mektuplar, vekâleti aliyelerinden komünizm ve İştirakiyyun firkalarının hükümetçe resmen tanındığına dair varit olan tamimler, Baku'dan gelen cereyanı daiminin İslâmlar hakkında tatbik olunan mezalime dair getirdiği müheyyiç haberler ve emsali esbab-ı muharrike-i tabiiyyedir (doğal kıskırtıcı nedenlerdir). Bu sevaik-i adidenin husule getirdiği cereyanı men'e kalkışmak Hükümetin aksini iltizan ettiği zehabını (sansını) vereceğinden pek tehlikelidir. Mademki bugün M. Suphi tardolunmuş, Ankara'daki firkalar inhilal etmiş, Hükümet daha doğrusu Riyaset halkı tatmin edecek tebligat ve icraatta bulunmuştur müessiratın zevaliyle (etkenlerin kalkmasıyla) heyecan ve faaliyetin de mürtefi olması tabiidir. Binaenaleyh neticeden emin olarak müsterih bulunulmasını ve bu bapta pek ihtiyatkâr davranılmak zaruretini arz etmeği vecibeden ad eylerim.”

¹³⁷ Az yukarıda görülmüştür.

¹³⁸ Bu rapor hakkında K. Karabekir Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) ye çektiği 25 Mart 1921 günlü telin (s. 930) iki yerinde şunlar da vardır: “Fakat M. Suphi üzerinde yakalanan lâyhadan anlaşıldı ki orduyu inhilâl ve şarkta kumandayı sarsmak, sözü ayağa düşürüp hükümeti ele almak hususunda Albayrak, M. Suphi ile hemfikir olmuş. Şayanı teşekkürdür ki halkın heyeti umumiyesi bu gibi fenalıktan münezzehtir.” Albayrak gazetesini o sırada Erzurum Maarif Müdürü Mithat yöneltiyordu. Bu kimse aynı yerin mebusu Süleyman Necati'nin kardeşiydi. O sırada hepsi birden Celâlettin Arif'le birlik kurmuşlardı.

B. Şevket Süreyya Aydemir bizim, Milliyetin 12 Haziran 1921 günlü nüshasında çıkan M. Suphi'yle ilgili yazımız üzerine aynı gazetenin 21 Temmuz günlü nüshasında yayınladığı makalede Küçük Talât'ın Halil Paşa'ya yazdığı bir mektubu anarak şöyle der:

“İttihatçılardan ve o sırada Trabzon'da bulunan Küçük Talât Bey ise 16 Mayıs 1921 tarihi ile Halil Paşa'ya yazdığı mektupta, olayı Ankara'nın değil, ama Kâzım Karabekir'le Erzurum valisi Hamit Beyin muhabereleriyle başlatır ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azalarıyla, Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyetini hareketin aktif ilgilileri olarak gösterir. Bazı parçaları verelim”.

Ve şu parçaları verir:

“Mustafa Suphi ve rüfekası (. . . . .) Muhafaza-i Mukaddesat namı altında meydana çıkan mütegalibe ve softalar gürhundan pek feci tecavüzlerine uğramışlardır¹³⁹ Erzurum'da bırakılmadan yola çıkarılmışlar ve Trabzon'a kadar her kasaba ve köyde (. . . .) bir takım zorbaların teşvikiyle envai hakarete uğramışlardır. *Erzurum valisi Hamit Bey Trabzon Müdafaa-i Hukuk merkez heyetine verdiği bir telgrafta alenen bunların imhasından bahsetmiştir.* (. . .) Mustafa Suphi ve arkadaşları, Trabzon'da önceden hazırlanmış bir motora bindirildiler. Motor Sürmene'ye gidince vasıtaya başka silâhlılar bindirilmiştir . . . . .”

K. Talât'ın mektubunun bu parçasını verdikten sonra B. Şevket Süreyya Aydemir şunları yazar:

“Küçük Talât Beyin mektubu uzundur. Bu arada kendisinin ve Yahya Kâhyanın bu işi önlemeye çalıştığından da bahseder, sonra kendisince, olayla ilgili saydığı Müdafaa-i Hukuk üyeleri ile diğer kimselerin isimlerini birer birer sayar ve Halil Paşa'ya mektubunun sonuna doğru:

“Kardeşim, (. . . . .) tam manasıyla bir inkılâba, kanlı bir inkılâba hazırlanalım”.

“cümlesini ekler. Bu inkılâp, tabii Ankara Hükümetine ve Mustafa Kemal'e karşı olacaktı.”

Küçük Talât'ın andığı K. Karabekir-Vali Hamit telleşmeleri yukarıya konulmuştur. Bunlarda M. Suphi ve takımı için düşünülen kendilerine fiili saldırıda bulunulmadan halkça hakaret edilmesidir. Amaç Rusların bizleri hükümetçe yapılmış bir işlem dolayısıyla suç-

¹³⁹ Cümle gazetede böyledir.

layacak durumda olmadan M. Suphi ile arkadaşlarından ulusun nefret ettiğini görmelerini ve bunlara artık değer vermemelerini sağlamaktır. Ayrıca da yolda komünist propogandası yapılmasını önlemektir. Küçük Talât'ın bu kimseleri böylece tahkir ettirenleri "Muhafazai Mukaddesat namı altında meydana çıkan mütegalibe ve softalar güruhu" diye anması açıkça küstahlıktır. Bunlar arasında belki öyle kimseler de vardı ama başlarında bulunanlar İttihatçı Büyüklere devleti batırıp Avrupa'ya kaçtıktan sonra her şeyin yok olduğu sanıldığı bir sırada, daha Mustafa Kemal bile Anadolu'ya geçmeden Erzurum'da "Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti" ni kurmuş ve genel savaşı kazanmış olan Büyük Devletlere karşı Ermenistan'a bir karış toprak vermeyeceklerini açıklamış olanlar çoğunluktaydılar ve Ermeniler'e kaptırmadıklarını bu sefer Ruslar'a kaptırmak istemiyorlardı. Bunların tutumları ve yurt çapında doğrudukları tepkiler yukarıda görülen Vali Hamid'in Mustafa Kemal'e çektiği 16 Ocak 1921 günlü telle aynı valinin Dr. Adnan (Adıvar)la 3 ve 5 Şubat telleşmesinden anlaşılır.

Küçük Talât'ın mektubunda Vali Hamit için "Trabzon Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetine verdiği bir telgrafta alenen bunların imhasından bahsetmiştir" denilmektedir. Böyle bir tel varsa valinin yukarıda görülen tutumuna aykırı düşer; asıl bu telin metni yayınlanmalıydı. Bu yapılamadığına göre iddiayı Küçük Talât'ın bir yorumu saymak gerekir. Erzurum Valisinin Trabzon'da toptan adam öldürtecek ölçüde etkili olması da anlaşılacak bir yön değildir.

Bu yazar o sırada Dışişleri Bakanlığında Umuru Siyasiye Müdürü idi ve K. Karabekir - Hamit telleşmesine ve bundan sonraki olaylara yol açan M. Suphi takımının Ankara'ya gelmemesini istemeyen tellerden biri de bu bakanlıktan çekilmişti. Bu kimselerin öldürülmesi hiç bir resmi makamca istenilmemiştir ve istenilemesine de lüzum yoktu, çünkü amaç elde edilmişti; bunlar bir daha Türk halkıyla yüz yüze gelemeyecek biçimde küçük düşmüşler ve sınır dışı edilmişlerdi.

M. Suphi Baku'da İttihatçıların durumunu yıkılmış bir adamdı ve onun Anadolu'da yapmak istediği de Talât Paşa'nın yapmaya koyulduğunun başka biçimde bir benzeri, dolayısıyla da onun bir önürdeydi. Bu yüzden akla en yakın olan, cinayette İttihatçı parmağının oluşudur. Cinayeti Kâhya Yahya'nın işlettirdiğinde şüphe yoktur ve olmamıştır. Bunu Ankara'da devlet işleriyle az çok ilgisi olan herkes biliyordu, ancak hukukî takibat hem işin açık denizde

yapılmış olması, hem de genel durum, Yahya'nın kişiliği ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Başkanıyla ilişkileri yüzünden doğru olamazdı. Kâhya ve adamlarının bu işi daha çok yağma hırsıyla, ancak bunu "millet düşmanlarını yok etmek" perdesi arkasında yapmış olmaları da akla gelebilir¹⁴⁰. Hepsi bu kadar. Ekim 1920 ayında yurdun her türlü iç sarsıntıdan korunulması gerektiğini yazan ve Mayıs 1921'de kanlı ihtilâl isteyen Küçük Talât'ın söz ve yazılarına itibar etmek yanılıcı olur. Onun B.Ş.S. Aydemir'ce bazı parçaları yayımlanan mektubu nasıl dönek, çıkarıcı ve yurtseverlik duygusundan yoksun olduğunu gösterir. O kadar.

Bir yön daha akla gelemmez; Yahya'nın Erzurum valisi veya Ankara Hükümetiyle ilgili makamların buyruğu veya hatırı için bu cinayeti işletmiş olmasıdır. O, candan İttihatçıydı ve Enver'in Anadolu'ya girip duruma egemen olmasını kolaylaştırmak işleminde en önemli görevi üzerine almaya anıktı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk başkanı da Yahya ile bağlaşık bir durumdaydı.

Bir İttihat ve Terakki büyüğünün işi uzaktan nasıl gördüğüne örnek olarak Dr. Nazım'ın, Rüstem takma adıyla 11 Mayıs 1921'de Cavid'e yazdığı mektubu aşağıya koyduk¹⁴¹:

"Mustafa Suphi'nin arkadaşları içinde Türkiye için acınacak kimse olduğu zannedilmiyor. Bu gençler tam bir kanaatla Bolşevik olmuşlarsa iman sahibi imişler diye telehhüf etmek caiz olabilir. Herhalde bunların mesaisi Anadolu'yu Türkistan gibi Moskova'nın nüfuzu altına sokmak itibariyle Türkiye'nin yükselmesine hizmet edecek münevveranı ortadan kaldırmak olacaktır. Allah taksiratlarını affetsin."

Talât Paşa'nın öldürülmesi ve Enver'in İttihat ve Terakki'nin başına geçmesi :

15 Mart 1921'de bir Ermeni Talât Paşa'yı öldürür¹⁴². Onun ölümü üzerine Enver ileri gelen İttihatçıları (doğal olarak Mustafa

¹⁴⁰ Yahya'nın halksever biçimde davranışları eksik değildi. 1919 yazında bu yazar bir Hilâli Ahmer (Kızılay) yardım heyetiyle Trabzon'a gitmişti. Yahya 350 ton kadar olan yardım eşyasını mavnacı ve hamallara usulden olan fiyatın üçte birine taşıttırması.

¹⁴¹ T. M., Tanin, 16/11/1944. Dr. Nâzım olayı geç öğrenmiş olmalıdır.

¹⁴² Bu işle ilgili olarak, tanıdığı olduğum bir olayı, Ankara'daki durumu aydınlatması bakımından aşağıda anıyorum:

Kemal'e bağlanmamış olanları) yanına çeker ve edinsel olarak Cemiyetin başına geçer. Bundan sonra Anadolu'da İttihatçı çalışmaları daha canlı olacak ve başka bir biçim alacaktır.

5 Mayıs 1921'de K. Karabekir'in Mustafa Kemal ve Fevzi (Çakmak)a çektiği tel¹⁴³ durumu iyice belirtir :

“Tamamiyle Bolşevizm ve komünizm esaslarını ihtiva eden seksenbeş maddelik programın ismine “Halk Şûralar Fırkası” namı verilerek Anadolu'ya gönderilmeye başlanmıştır. Bu programı Moskova'da Enver, Bedri¹⁴⁴ ve Naim Cevat¹⁴⁵’in tab ettiklerini Seyfi Bey görmüştür. Enver Paşa, Seyfi¹⁴⁶ Bey'e : gizli işimizi yakaladın, demiş. Yusuf Kemal Bey'e de talebi üzerine bir nüsha vermiştir.

“Yusuf Kemal Beyin ifadesine nazaran Karahan Enver'in Anadolu'ya gelmesiyle bir Hercümerc (karma karışıklık) zuhuruna çalışıyormuş. İngilizlerle bir sulh ihtimaline karşı Çiğerin dahi Enver'in Anadolu'da inkılâp yapması için müzaharete bulunuyormuş.....”

Anılan “Halk Şûralar Fırkası” Enver'in Mustafa Kemal'e gönderdiği 4 Mart 1921 günlü mektupta sözkonusu ettiği “sol fırka”dır. Yusuf Kemal (Tengirşenk) Moskova'dan 1 Nisan'da ayrıldığına göre program Mart ayı içinde basılmıştır. Rus Hükümetinin bizimle 16 Mart 1921 de bir dostluk Antlaşması imzalar imzalamaz el altından

Hariciyede çalışmaktayken müsteşar Suat (Davaz) epey geç olarak 11-12 arasında odama girdi ve: “çok üzgünüm Hikmet Bey Talât Paşa'yı şehit etmişler” dedi. Ermeniler mi? sorusuna “evet” karşılığını verdikten sonra “Merhumu sevenler bu sabah toplanıp onu andık” sözlerini ekledi. O sırada Vekil (Bakan) Ahmet Muhtar odaya girerek benimle selâmlaştıktan sonra Suat'a kızgın bir biçimde: “Sizler neler yapıyorsunuz! ben (kendisi de İttihatçı idi, ancak Mustafa Kemal'e tam bağlıydı) mütemadiyen Paşa Hazretlerine İttihat ve Terakki diye bir teşkilât kalmamıştır, hepimiz ferdinferda (teker teker) dava uğrunda emrinizdeyiz, dediğim halde sizler bu sabah toplanıp Talât Paşa'dan sonra kimin Cemiyetin başına geçirilmesi gerektiğini müzakere etmişsiniz. Şimdi Paşa Hazretlerine ne cevap vereceğim, beni yalancı çıkardınız” dedi. Suat ezik bir durumda “öyle birşey olmadı” dediyse de kendi söylediğine kendisinin de pek inanmadığı belli idi. A. Muhtar azarlayarak, Suat'da kemküm ederek odamdan çıktılar.

¹⁴³ Metin K.K.B. - E., s. 89 v.d. O sırada “Şûra” sözcüğü “Sovyet” karşılığı olarak kullanılmaktaydı. İmler bizimdir.

¹⁴⁴ Eski polis müdürü.

¹⁴⁵ Bir kurmay subay.

¹⁴⁶ Albay Seyfi Uzgören. Anadolu ordusunda General, daha sonra mebus olmuştur.

bu biçim kışkırtmalara koyulması dikkate değer. Bütün basımevleri Hükümet elinde olduğuna göre Enver bu işi Rus hükümetinin bilgisi altında yapmaktaydı.

Enver'in çabaları sezilince İttihatçıların onunla ilişkisi olanlar ülkeden çıkarılacaktır. Küçük Talât da bunlardandır. Onun 16 Mayıs 1921'de Halil Paşa'ya yazdığı ve B. Şevket Süreyya Aydemir'in parçalarını aldığı mektup sınır dışı edilmeden önce bu koşullar altında ve az sonra sığınacağı Rusya'da bu işlerle ilgili Bolşevik Büyüklere yaranmak için yazılmıştır. Niteliği bundan ibarettir.

Tekrar ediyoruz: M. Suphi ve arkadaşlarını öldürmek işinde kullanılanlar Trabzon kayıkçı ve mavnacılar kâhyası Yahya'nın adamlarıdır. Daha sonraları da İttihatçılar aynı işi ona sevmedikleri kimselere karşı yaptırmak istemişlerse de Hükümetçe işin kesin olarak önüne geçilmiştir. Enver'in gizlice Anadolu'ya girmesine vasıta olması beklenen Yahya'nın K. Karabekir veya Erzurum Valisi Hamit'in buyruğu ile iş görmesi düşünülemez.

Bundan sonraki olaylar konumuz dışında olduğundan yazımızı burada kesiyoruz.